

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2022

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas mokslinis leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-16)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos

(LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2022

© Straipsnių autoriai, 2022

© Lietuvos istorijos institutas, 2022

ISBN 978-609-8314-18-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 10
Moterų istorija tarp (Europos) Rytų ir Vakarų, arba vėl kryžkelėje /
Dalia Leinartė . . . 13
The History of Women between (European) East and West, or at a Crossroads
Again / *Dalia Leinartė* . . . 19

VYRAI IR MOTERYS VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Gabrielė Jasiūnienė

- Herbas kilmingos XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters
gyvenime – svarbi identiteto dalis . . . 28
The Coat of Arms in the Life of a Noblewoman in The Seventeenth-Eighteenth Century
Grand Duchy of Lithuania: An Important Part of Identity. *Summary* . . . 45

Aistė Paliušytė

- Dailės mecenatystė Radvilų dvare Vėtinų laikais: našlės, žmonos ir dukros . . . 46
Patronage of Art at the Radvila Court During the Wettin Period: Widows, Wives and
Daughters. *Summary* . . . 75

Dariusz Rolnik

- Codziennosc̄ żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich na
kresach wschodnich Rzeczypospolitej – trzy mało znane białogłowy . . . 76
Naujai paskirtų senatorių iš rytinių Respublikos vaivadijų žmonių kasdienybė Stanislovo
Augusto laikais: trys mažai žinomos moterys. *Summary* . . . 95

Lina Balaišytė

- Vincento Ignaco Marevičiaus „Abiejų lyčių edukacijos sistema“: apie natūralaus
ugdymo adeptą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje . . . 97
Wincenty Ignacy Marewicz’s “A System of Education for Both Sexes”: About an Adept of
Natural Education in the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 114

Ewa Kula

- Bracia Feliks i Marcin Ancypowie, czyli o trudach pracy nauczycielskiej w
czasach Komisji Edukacji Narodowej . . . 115
Broliai Feliksas ir Martymas Antipai, arba apie Tautinės edukacinės komisijos laikų
mokytojų darbo sunkumus. *Santrauka* . . . 129

PRIVATI ERDVĖ: SANTYKIAI ŠEIMOJE

Violeta Pansevič

XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pomirtiniai turto inventoriai – Vilniaus miestiečių moterų kasdienybės istorijos šaltinis . . . 132

Posthumous Property Inventories of the Second Half of the Seventeenth and the Eighteenth Century: A Historical Source on the Daily Life of the Women of Vilnius. *Santrauka* . . . 161

Rita Regina Trimonienė

Sugyvenimas ir meilė. Jokūbo Nagurskio šeimos pavyzdys . . . 163

Concordance and Love. The Case of Jacob Nagórsky's Family. *Summary* . . . 177

Jolita Sarcevičienė

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“

Teresės Rachelės Sapiegienės laiškas vyrui Antanui Kazimierui Sapiegai . . . 178

There is nothing I can do without the will of my heart... Teresa's Rachel's Sapiežyna's Letters to her Husband Antoni Kazimierz Sapieha. *Summary* . . . 205

VAIZDAI IR ĮVAIZDŽIAI

Rūta Janonienė

Du vyrai smuklėje . . . 208

Two Men in a Tavern. *Summary* . . . 219

Lijana Birškytė-Klimienė

Šv. Onos – idealios žmonos, motinos ir senelės įvaizdis XVIII a. – XIX a.

pirmosios pusės Lietuvos katalikiškoje dailėje . . . 220

and Grandmother – in Lithuanian Catholic Art of the Eighteenth and the First Half of the Nineteenth Century. *Summary* . . . 265

Regina Jakubėnas

„Rozprawa Litwy z Polską“. O Jaśnie Oświeconą Księżniczkę Karolinę Katarzynę Radziwiłłównę . . . 268

„Lietuvos ir Lenkijos mūšis“ dėl jos šviesybės kunigaikštytės Karolinos Kotrynos Radvilaitės. *Santrauka* . . . 287

VYRAI IR MOTERYS RELIGINĖSE BENDRUOMENĖSE

Vaida Kamuntavičienė

Klauzūros ir neturto problema Kauno bernardinių vienuolyne . . . 290

The Issue of Enclosure and Poverty in the Convent of Bernardines in Kaunas. *Summary* . . . 307

Andrea Mariani

W stanie wdowim synogarliczym nieobrażonym krokiem postępowała. Jezuici w kręgu wdów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII i XVIII wieku . . . 308
Būdama vargšė našlė, ji žengė nuolankiai. Jėzuitai ir našlės Abiejų Tautų Respublikoje XVII–XVIII amžiuje. *Santrauka* . . . 336

Karolis Tumelis

Viešas reikalas? Bylos dėl impotencijos XVII–XVIII a. Vilniaus ir Žemaitijos katalikų konsistorijose . . . 337
A Matter of Public Concern? Impotence-Related Cases in the Catholic Consistories of Vilnius and Samogitia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Summary* . . . 356

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 484 [1] p.; 27 cm + 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). ISBN 978-609-8183-90-0
Darius Vilimas . . . 360

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2022. – 402 p. ISBN 978-83-231-4607-0
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė . . . 362

Asmenvardžių rodyklė . . . 366

Vietovardžių rodyklė . . . 380

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“
TERESĖS RACHELĖS SAPIEGIENĖS LAIŠKAI VYRUI
ANTANUI KAZIMIERUI SAPIEGAI

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Remiantis nedideliu 1727 m. balandžio–spalio mėn. rašytų 22 Teresės Rachelės Sapiegienės (*Teresa Rachela Sapieżyna*) laiškų vyrui Merkinės seniūnui Antanui Kazimierui Sapiegai (*Antoni Kazimierz Sapieha*) kompleksu, straipsnyje siekiama aktualizuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondencijos tyrimus. Daugiausia dėmesio skiriama T. R. Sapiegienės laiškuose dominuojančioms temoms: Sapiegų dvaro kasdienybei, valdų administravimo reikalams, sveikatai. Laiškų turinys rodo, kad T. R. Sapiegienė buvo susipažinusi su sutuoktinio reikalais, gerai orientavosi jo aplinkoje: bendravo su sutuoktinio kreditoriais, teisės patarėjais, kitais jam artimais asmenimis. Todėl ji galėjo ne tik įvertinti įvairias situacijas, bet ir patarti sutuoktiniui, o išskirtiniais atvejais imdavosi veikti pati – į pagalbą pasitelkdavo ne tik giminaičius, bet ir A. K. Sapiegos klientų ar kreditorių žmonas, taip formuodama savo įtakos ratą.

Reikšminiai žodžiai: Teresė Rachelė Sapiegienė, moterų korespondencija, Antanas Kazimieras Sapiega, sveikata, bajorų dvaro kasdienybė.

Epistolografijos vertė ir reikšmė įvairių socialinių ir humanitarinių mokslų tyrimuose neginčijama – tai liudija ne vieną dešimtmetį leidžiamos publikacijos ir gausūs bei įvairiapusiški epistolografijai skirti tyrimai¹. Laiškai vertinami kaip istoriniai dokumentai, literatūrologai korespondenciją analizuoja kitų literatūrinių tyrimų kontekste, tyrinėjamas epistolografinių formų (laiškų pavyzdžių rinkinių) daugiarūšiškumas. Laiškai kaip kultūros reiškinys analizuojami konkrečiame istoriniame ir visuomeniniame kontekste kaip „nuotolinio“ komunikacinio poreikio išraiška bei praktika, formuojanti tokios komunikacijos formas, bendravimo kodus ir atspindinti tam tikrų visuomenės grupių gyvenimo būdą apibrėžtoje epochoje. Humanitariniams ir visuomenės mokslams laiškas tarnauja iliustruodamas istorinius, visuomeninius ir kultūros procesus – tiek platesniame kontekste, tiek sprendžiant siaurus probleminius klausimus. Biografistikos tyrimuose korespondencija aktuali kaip adresanto ir adresato komunikacijos priemonė, atskleidžianti subjekto savimonę. Būtent šiuose tyrimuose laiškas traktuojamas kaip egodokumentas, t. y. autobiografinis šaltinis, kuriam būdingas „sąmoningas

1 Išsamią epistolografijos tyrimų istoriografiją žr. Anita Calek, *Nowa teoria listu*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019, p. 19–51.

ar nesąmoningas autoriaus *ego* atskleidimas“². Romanas Polakas yra pastebėjęs, kad laišką galime vadinti akimirkos poreikį tenkinančia raštijos forma, atspindinčia tik tam tikrą gyvenimo momentą. Būdamas „tarpininku“ tarp atstu vienas nuo kito esančių asmenų, laiškas rašančiajam atstoja tiesioginį bendravimą, kalbėjimą su adresatu³, o drauge atskleidžia visą gamą tarpžmogiškų ryšių, jausmų ir emocijų, įvairius priklausomybės ir valdžios santykius. Tyrinėtojai pabrėžia ypatingą korespondencijos vertę, akcentuodami, kad šis šaltinis atsirado iš individų momentinės komunikacijos poreikio – skirtingai nei atsiminimai, kuriuos paprastai lydėdavo sąmoningas poreikis kurti⁴.

Pastarieji pastebėjimai itin aktualūs kalbant apie moterų korespondenciją amžių raidoje. Oficialiai „išstumtos“ iš viešosios ir politinės veiklos moterys paliko nedaug savo veiklos ar pažiūrų liudijimų teisinio ar politinio pobūdžio dokumentuose. Tačiau jų nuomos, neretai ir itin asmeniškų pasisakymus išsaugojo epistolografija. Būdamos daugelio įvykių stebėtojos, moterys korespondencijoje išreikšdavo savo įsitrukimą ir dalyvavimą supančiame pasaulyje, dalydavosi informacija, drauge atskleidžiamos jų aplinkoje vyraujančią pasaulėžiūrą ir nuostatas bei stereotipus, kurie nebūtinai sutapdavo su autorės įsitikinimais, tačiau prisidėjo prie jos mąstymo būdo formavimosi⁵. Remiantis korespondencija galima apibrėžti, kokioms vertybėms ir nuostatomis atstovavo konkretaus laikotarpio ir socialinės padėties moterys, ir palyginti, kaip tai kito bėgant amžiams.

Nors tyrinėtojų dėmesį paprastai traukia išskirtinės apimties korespondentų ratus suformavusių moterų epistolografija, leidžianti rekonstruoti plačius ir įvairialypius moteriškosios veiklos laukus, netgi laikotarpio politines, visuomenines, ekonomines situacijas, dažniausiai moterų korespondentų ratas buvo gana siauras: šeimos nariai, giminaičiai, artimiausi kaimynai, bičiuliai ir klientai, su kuriais adresantė dažniausiai būdavo susijusi ūkio, turčiniais ar kitais panašiais santykiais. Kaip pastebi moterų korespondenciją XVII–XVIII a. sandūroje nagrinėjusi Božena Popiolek, XVIII a. pirmosios pusės moterų korespondencijos tematika, forma, turinys ar netgi rašymo stilius pernelyg nesiskiria nuo vyrų. Nors moterų laiškuose menčiau atsispindėjo karybos tematika ar politiniai klausimai *par excellence*, adresantės gyvai domėjosi viešuoju gyvenimu. Tiek vyrai, tiek moterys gausiai rašė apie šeimos gyvenimą, vaikus, sveikatą, ūkinius rūpesčius ar tiesiog

2. Plg. Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak, Wstęp, in: *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. W. Chorążyczewski, A. Pacevičius, S. Roszak, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2015, p. 7–10.

3. *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653*, wyd. R. Pollak, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957, p. V.

4. *L'estime et la tendresse. Correspondances intimes*, réunies et présentées par P.-E. Leroy et M. Loyau, Paris: Albin Michel, 1998, p. 11.

5. Božena Popiolek, *Kobiety świata w czasach Augusta II. Studija nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny, 2003, p. 9–10.

dalijosi gandai. Nors moterų laišakai kiek trumpesni, jos korespondavo daug ir noriai, net jei pats rašymas ėjosi nelengvai⁶.

Korespondencija (ypač rašyta privataus gyvenimo klausimais) nepaprastai reikšminga moterų pasaulėžiūros tyrimams. Tokiais atvejais svarbus adresatas – nuo jo / santykio su juo priklausė laiškuose pateikiamos informacijos nuoširdumas ir lydinčios emocijos, kurios mentaliteto tyrimuose turi itin didelę reikšmę. Tyrinėtojai pastebi, kad giminystės ir svainystės ryšiais paremta korespondencija (dukra–motina, žmona–vyras, sesuo–brolis ir pan.) geriau atspindi itin asmeniškų požiūrius. Būtent tokiuose laiškuose adresantės ne tik perduodavo regėtus ar patirtus faktus, bet ir formavo individualų savo intelektualų gebėjimų, asmenybės vaizdinį⁷. Savo ruožtu ūkinio pobūdžio korespondencija yra puikus moterų ambicijų šioje srityje liudijimas, atskleidžiantis moterų verslumą, organizuotumą, įžvalgumą ir drąsą imantis ūkinių iniciatyvų. Neretai atsitikdavo, kad būtent jos perimdavo visą šeimos valdų administravimo našta, nes politika ar karu užsiėmę sutuoktiniai dažnai būdavo toli nuo namų.

Šio straipsnio pagrindas – Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos žmonos Teresės Rachelės Sapiegienės 22 laišakai vyrui, rašyti 1727 m. balandžio–rugsėjo mėnesiais⁸. Remdamiesi A. K. Sapiegos dienoraščiu galime rekonstruoti aplinkybes, kuriomis atsirado šis susirašinėjimas. Aptariama laiškų grupė susijusi su dviem ilgesniais sutuoktinių išsiskyrimais. 1727 m. balandžio 2 d. A. K. Sapiega išvyko į Horkus – didelę valdą Baltojoje Rusioje, kurią tikėjosi išpirkti iš caro Petro I favorito Aleksandro Menšikovo. Pakeliui stabteldamas sutvarkyti dar ir kitų reikalų, A. K. Sapiega Horkus pasiekė balandžio 17 d. ir buvo čia iki gegužės 13 d. Tada per Šklovą, Bychavą, Barkalabobovą gegužės 20 d. atvyko į Golovčiną, kur iki birželio 9 d. tvarkė valdos perėmimo reikalus ir tik birželio 17 d. grįžo į Derečiną, kur susitiko su žmona⁹ ir drauge praleido beveik visą vasarą. Jie gyveno Zelvoje arba Derečine, išsiskirdami dviem–trimis dienoms, kartkartėmis aplankydami netolimus kaimynus ir veikiausiai užimti kasdiene veikla. Rugsėjo 25 d. dienoraštyje A. K. Sapiega pažymėjo, kad žmona išvyko į Vilnių „tvarkyti savo ir mano reikalų“. Neaišku, kodėl drauge nevyko ir pats Merkinės seniūnas. Galbūt taip nutiko dėl paastrėjusios podagros – nors dienoraščio įrašai rodo, kad A. K. Sapiega aktyviai susitikinėjo su įvairiais asmenimis, vis dėlto mini ir vartojęs vaistus, dėl prastos savijautos atsisakęs kai kurių susitikimų, o rugsėjo 22 d. parašė, kad gydymo kursas visai pakirto jo savijautą ir jis visą dieną ilsėjosi¹⁰.

6 *Ibid.*, p. 10, 270.

7 *Ibid.*, p. 11.

8 Ne visi laišakai datuoti ir pažymėta jų rašymo vieta, tačiau turinys atskleidžia, kad tai vienalaikiai dokumentai.

9 Plačiau žr. *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 216–236.

10 *Ibid.*, p. 261.

Išvykstančiai į Vilnių žmonai A. K. Sapiega davė keletą *blankietų*: du buvo skirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo deputatams, o kiti – dominikonams¹¹, su kuriais A. K. Sapiega tuo metu mėgino sureguliuoti įsisenėjusias nevykdomo Polubinskių legato Derečino vienuolynui skolas¹². Be to, gavęs žinių apie rimtai sunegalavusį A. Menšikovą, A. K. Sapiega žmonai pavedė Vilniuje tvarkyti ir anksčiau minėtų Horkų perėmimo klausimus. Dienoraštyje A. K. Sapiega pažymi nuolat rašęs žmonai, smulkiai nurodęs, ką reikia nuveikti ir su kokiais asmenimis susitikti, bei kelis sykius pamini gavęs žmonos laiškus ir trumpai aprašo jų turinį¹³. Rugsėjo 28 d. A. K. Sapiega nuvyko į Gardiną, kur būdamas sužinojo, jog žmona Vilniuje apsirusi ir vėluosianti atvykti. Nors A. K. Sapiega labai laukė žmonos ir netgi atidėliojo kai kurius susitikimus, planuodamas ją pasitikti, panašu, kad T. R. Sapiegienė sorguliavo visą mėnesį – tik spalio 24 d. sutuoktiniai susitiko Ščiaroje¹⁴.

Taigi turimi laišakai atspindi laikotarpį, kurio didesnę dalį Sapiegos praleido atskirai, todėl laiškais ne tik palaikė emocinius ryšius, bet ir dalijosi naujausiomis žiniomis apie nuveiktus darbus. Reikia pastebėti, kad laiškų tematika labai skiriasi. Balandžio–birželio mėnesių laiškuose T. R. Sapiegienė pasakoja apie kasdienes reikalus dvare, pastangas sureguliuoti kai kurias vyro skolas, domisi jo sveikata. Tuo tarpu vizito Vilniuje metu rašytuose laiškuose ji daugiausia informuoja vyrą apie susitikimus su teisininkais, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo deputatais, praneša apie įvykdytus sutuoktinio nurodymus.

Straipsnyje keliami du tikslai. Pirmiausia siekiama remiantis šaltiniais apibrėžti moterų veiklos sferas, santykį su viešąja erdve bei būdus veikti joje, atskleisti korespondencijos galimybes rekonstruojant moteriškosios pasaulėžiūros horizontus. Drauge reikia pastebėti, kad, remiantis iš esmės labai negausia vieno asmens korespondencija, išvardytų temų neįmanoma išanalizuoti nuodugnai. Moterų korespondencijos teikiamos tyrimų galimybės dažniausiai yra daugiaplotmės, todėl negali būti išsamiai aptartos viename labai ribotos apimties darbe. Tad

¹¹ *Ibid.*, p. 256.

¹² Skola ėmė kauptis nuo 1633 m., kuomet Pernu vaivada Konstantas Polubinskis ir jo žmona Sofija Sapiegaite iš Derečino dominikonų pasiskolino 5 tūkst. auksinų. 1658 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkas Aleksandras Hilaris Polubinskis tiems patiems dominikonams testamentu skyrė 13 tūkst. auksinų, dar keletą tūkstančių skolinosi iš jų ir galiausiai dominikonams susikauptė 28 tūkst. skola. 7 tūkst. auksinų iš vienuolių skolinosi ir A. K. Sapiegos motina, taigi iš viso buvo pasiskolinta 35 tūkst., neskaičiuojant nuo visų tų sumų susikaupusių procentų. Jau 1707 m. vienuoliai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiam Tribunole gavo visus reikalingus dekretus, tačiau realiai nevaldė nei užstatyto Derečino, nei atgavo pinigų. 1727 m. A. K. Sapiegai už šias skolas netgi buvo skirta banicija, tačiau realiai Merkinės seniūnas ėmėsi spręsti įsisenėjusių klausimą tik 1729 m.: per 12 metų įsipareigojo sumokėti minėtą 35 tūkst. sumą, tačiau kategoriškai atsisakė mokėti per beveik 100 metų susikaupusius procentus. Plačiau žr. *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 404–406.

¹³ Plg. *Ibid.*, p. 257, 260, 261.

¹⁴ *Ibid.*, p. 270.

antrasis straipsnio tikslas – aktualizuoti moterų korespondencijos tyrimų Lietuvos istoriografijoje poreikį.

Pirmiausia reikėtų trumpai apžvelgti situaciją Sapiegų šeimoje. Antanas Kazimieras Sapiega (1689–1739), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stalininko Jurgio Stanislovo Sapiegos ir Izabelės Elenos Polubinskytės sūnus, ir Teresė Rachelė Vyhovska (1694–1739), Minsko kašteliono Danieliaus Vyhovskio ir Teresės Drucokos-Sokolinskos dukra, susituokė apie 1719 m.¹⁵ Teresei Rachelei tai buvo antroji santuoka. Su pirmuoju vyru, Darsūniškio seniūnu Karoliu Oginskiu (1690–1716), ji jau turėjo du vaikus – sūnų Juozapą (1713–1776) ir dukterį Antaniną Teresę (po 1713–1773). Nors istoriografijoje (taip pat ir A. K. Sapiegos dienoraštyje) minimi šių santuoką lydėję nesutarimai tarp Sapiegų ir Oginskių, susiję su Teresės Rachelės vaikų iš pirmosios santuokos palikimu (Boguslavas Kazimieras Oginskis po sūnaus mirties privertė buvusią marčią atsakyti anūku turėjusios tekti Darsūniškio seniūno vietos, ir nesutarimus išsprendė tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas¹⁶), tačiau sutuoktinių tarpusavio santykiai buvo geri. Emociškai santūriame 1722–1733 m. laikotarpiu rašytame dienoraštyje A. K. Sapiega ne kartą mini žmonos pagalbą. Ypač jos prireikdavo vyrui sergant. Tuomet ji rašydavo A. K. Sapiegos diktuojamus laiškus¹⁷, vykdavo su įvairiais jo pavedimais į Vilnių¹⁸, tarpininkaudavo tariantis su kreditoriais, priimdavo netikėtai užgriuvusius svečius¹⁹. Neretai T. R. Sapiegienė rūpindavosi praskolintų valdų apsauga ar skirdavo paveldėtus pinigus A. K. Sapiegos skoloms apmokėti. Jau nekalbant apie jos nuolatinį rūpinimąsi vyro sveikata. Todėl nenuostabu, kad, ruošdamasis užrašyti žmonai dalį savo valdų, A. K. Sapiega dienoraštyje negailėjo jai geriausio įvertinimo: „Tesaugo ją Dievas sveiką kuo ilgiau, nes kitos jai lygios žmonos – pavyzdingo pastovumo, dievobaimingumo ir visokeriopų dorybių, be jokio lengvabūdiškumo ir vėjavaikiškumo, kaip paprastai būna moteriškės, – daugiau neturėsiu ir nenoriu.“²⁰ Įtakos tokiam vertinimui veikiausiai turėjo ir aptariamojo laikotarpio visuomenėje įsigalėjęs šeimyninio gyvenimo idealas: ramus, nuosaikus gyvenimas savo valdose – geidžiamas juo labiau, kuo sunkiau buvo pasiekiamas, ypač sudėtingu XVIII a. pirmojo ketvirčio laikotarpiu. Tad neramiu karų, epidemijų ir kitų panašių negandų laikotarpiu itin gajus buvo vaizdinys apie

15 A. G. Sapiega 1729 m. liepos 2 d. dienoraščio įrašė apgailestauja, kad jau daugiau kaip aštuoneerius metus santuokoje nesulaukiantis palikuonių, žr. *Ibid.*, p. 398.

16 Plačiau žr. Jarosław Zawadzki, *Papiery Połubińskich i ich dóbr, przechowywane w archiwum warszawskim Radziwiłłów*, in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. IX, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998, p. 13–31.

17 *Diariusz pisany i korygowany przez... Antoniego Kazimierza Sapiehy starosty Mereckiego*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F17-19, l. 3.

18 *Ibid.*, l. 42.

19 *Ibid.*, l. 91.

20 *Ibid.*, l. 398.

santarvės ir harmonijos pripildytą šeimos gyvenimą, kuriame žmona matyta kaip sumani šeiminkė, rūpestinga, darbšti, apdairi partnerė ir bičiulė²¹. Būtent tokius palinkėjimus – „ilgus metus gyventi nuolatinėje ramybėje ir neatsitolinant nuo manęs“ – ir pati T. R. Sapiegienė išsakė vyrui, sveikindama jį šv. Velykų proga²².

Veikiausiai darna santykiuose su žmona A. K. Sapiegai buvo juo didesnė vertybė, kad jos nedaug matė savo tėvų šeimoje. Apie I. E. Polubinskytės ir tarp amžininkų pagarsėjusio skandalisto ir lėbautojo J. S. Sapiegos nesutarimus žinojo visi. Susituokė jie 1685 m. rugsėjo 22 d., o jau kitų metų vasario 15 d. laiške Magdalena Čartoriska, nerimaudama dėl jų santuokos ateities, rašė, kad naujai iškeptas sutuoktinis dažnai girtauja, tačiau ir jo žmona, adresantės nuomone, turėtų rodyti jam daugiau meilės ir jautrumo, mat dabar abudu gyvena kaip svetimi ir nerodo vienas kito atžvilgiu jokių jausmų²³. Kita vertus, tokie santykiai neturėjo stebinti – vedybas inicijavo Jurgio Stanislovo tėvas, tuo metu savo įtakos ir galios apogėjuje buvęs Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis etmonas Kazimieras Jonas Sapiega. Siekdamas sūnui finansiškai puikios partijos (seserys Polubinskytės po tėvo A. H. Polubinskio mirties buvo paveldėjusios didžiulius turtus²⁴), J. K. Sapiega privertė Izabelės Elenos globėjus nutraukti jos sužadėtuves su Mscislavo seniūnu Leonu Kazimieru Oginskiu.²⁵ Santykiai tarp jaunavedžių, matyt, buvo tokie įtempti, o sudėtingas Jurgio Stanislovo būdas taip pagarsėjęs, kad M. Čartoriska cituojamame laiške prašė visos giminės paramos Izabelei Elenai: palaikyti ją ir užtarti, taip padedant apsiprasti nelengvu laikotarpiu. Adresantė vylėsi, kad galiausiai viskas susiklostys sėkmingai, tačiau jei J. S. Sapiegos nepalengtų žmonos meilumas, neabejojo, kad giminė palaikys Izabelę Eleną ir tuo atveju, jei ši nutartų siekti santuokos anuliavimo²⁶. Kaip teigia B. Popiolek, nors Izabelė Elena liūdėjo dėl įsikišus K. J. Sapiegai nutrauktų sužadėtuvių su L. K. Oginskiu, o Jurgis Stanislovas buvo prasto būdo ir girtuoklis, jų santuoka išliko dėl giminės (tiesa, tyrinėtoja nenurodo, kurios pusės) pagalbos ir paramos²⁷. Amžininkų pasisakymuose būta ir bendresnio pobūdžio vertinimų apie Sapiegų požiūrį į santuoką. Antai nesėkmingai už Stepono Aleksandro Potockio ištekėjusi Joana Sieniavska, atsisakiusi iš pradžių planuotos santuokos su Mykolu Sapiega, viename iš laišku

21 Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 182.

22 1727 m. balandžio 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, ZELVA, LMAVB RS, F139-4001, l. 257.

23 1686 m. vasario 15 d. M. Čartoriskos laiškas nenustatytam asmeniui, Kalvarija, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (toliau – BCzart.), rkp. 814, l. 174. Cit. iš: Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 201–202.

24 Literatūroje Izabelės Elenos vyrui atneštas kraitis vadinamas milijoniniu, plačiau žr. Teresa Zielińska, Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcaneek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1989, t. 96, sąs. 1–2, p. 97.

25 Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 201.

26 1686 m. vasario 15 d. M. Čartoriskos laiškas nenustatytam asmeniui, Kalvarija, BCzart., rkp. 814, l. 174. Cit. iš: *Ibid.*, p. 201–202.

27 *Ibid.*, p. 227.

apgailstavo dėl tokio sprendimo, pabrėždama, kad „nors Sapiegos žmonių nemyli, tačiau jų atžvilgiu bent jau *en apparence* deramai elgiaisi“²⁸. Ieškodamas gyvenimo draugės, nesklandumų buvo patyręs ir pats A. K. Sapiega – iš dienoraštyje pateiktos informacijos aiškėja, kad jo piršlybos Juzefai Antaninai Zagorovskytei, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalo Martyno Valavičiaus našlei, atnešė nemažai nuostolių. Kodėl piršlybos nesibaigė santuoka – neaišku, tačiau 1718 m. Juzefą Antaniną, ištekėjusią už penktojo Zamostės ordinato pulkininko Tomo Juozapo Zamoiskio, kuriam kraičio atnešė ne tik dideles pinigų sumas, bet ir iš pirmojo vyro paveldėtas valdas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, A. K. Sapiega apibūdino „velniene“ (*que diable de femme*) ir rašė dėkojant Dievui, kad atitolino nuo jos²⁹. Nors bendrai tokie atvejai, kai siekdami pasirinktos merginos ar našlės rankos jaunikiai išleisdavo milžiniškas sumas, Abiejų Tautų Respublikoje nebuvo naujiena. Antai minima, kad Lietuvos dvaro maršalas Kazimieras Antanas Sanguška, mėgindamas sužavėti išrinktąją, išleido bene 300 tūkst. auksinų ir turėjo užstatyti ne vieną valdą³⁰.

Taigi šiame kontekste darniai besiklosčiusi santuoka A. K. Sapiegai turėjo atrodyti didelė sėkmė. Laiškų turinys atskleidžia, kad panašiai manė ir jo žmona. Tyrinėtojai pastebi, kad moterų korespondencija retai yra intymių išgyvenimų išpažinimų vieta. Jų prisipažinimai meilėje pasireiškia nedrąsiais pasisveikinimais ir pareiškimais apie ilgesį, mažiškinėmis formomis ar malonybiniais vardais, įterptais tarp kasdinių naujienų. Sutuoktinių korespondencija dažnai neatveria gilesnių emocijų tarpusavio saitų ir netgi intymiuose santykiuose matome patriarchalines šeimos ir sutuoktinių santykių struktūras³¹. Žmonos paprastai pasirašo „mylinti žmona ir nuolankiausia tarnaitė“, o į sutuoktinius kreipiasi „mano pone ir geradari“. Šiame kontekste ir emociškai itin santūriame A. K. Sapiegos dienoraštyje paminėta informacija apie jį sergantį šiltais rankšluosčiais klosčiusią žmoną³² skamba labai intymia nata. Tačiau jo žmonos laišškai kur kas emocingesni. Nors pasirašydama juos T. R. Sapiegenė save įvardija tarnaitė, į vyrą kreipiasi intymiu kreipiniu „mano mieliausioji širdie“ (*mon tres cher coeur*) ir nevengia meilesnių frazių. Pvz., atsisveikindama priduria: „Meiliai apkabinu ir bučiuoju savo mylimo Kazelio akeles“³³, aiškiai išreiškia savo ilgesį: „[...] ilgesingai laukdama kuo greičiau iš Rusios sugrįžtančio mano širdelės, dabar širdingai spaudžiu glėbyje savo

28 1714 m. spalio 31 d. J. Sieniawskos laiškas E. Sieniavskai, BCzart., rkp. 2708, k. 453. Cit. iš: Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 225.

29 1718 m. gegužės 22 d. A. K. Sapiegos laiškas J. P. Sapiegai, Merkinė, Archiwum Głównie Akt Dawnych, Archiwum Roskie, Korespondencja, LV/18, l. 18.

30 AP Wawel, ASang teka 1, plik 37. Cit. iš: Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 211.

31 *Ibid.*, p. 190.

32 *Diariusz pisany i korygowany przez...*, LMAVB RS, F17-19, l. 114.

33 T. R. Sapiegenės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, LMAVB RS, F139-4001, l. 246.

mylimą Kaziuką³⁴, o kartais atsisveikina dar emocingiau: „Aš, kuri esu ir trokštu visą gyvenimą būti j[ūsu], m[ylista] pone, atsidavusia mylinčia žmona ir tarnaitė, su nuoširdžia meile apkabinu savo mylimą Kaziuką, savo geradarį, atsiduoodu jo malonei ir meilei.“³⁵ Glaudžius sutuoktinių santykius atskleidžia itin proziški laiškuose ar dienoraštyje fiksuoti epizodai. Štai nedatuotame trumpame laiške, brūkštelėtame, anot T. R. Sapiegienės, jau nusileidus saulei sustojus nakvynės (mat sutikus link namų važiuojantį A. K. Sapiegos tarną pasitaikė proga perduoti žinutę vyrui), vos prieš kelias valandas su sutuoktiniu išsiskyrusi Teresė Rachelė spėjo paminėti tik kelias buitines naujienas ir nurodyti: „[...] ir pats, mano širdele, pasimatuok rankos apimtį, kad Vilniuje žinočiau, kaip nurodyti pasiūti marškinius.“³⁶ Prasta savijauta taip pat buvo proga išsakyti savo jausmus sutuoktiniui: laiške iš Vilniaus Teresė Rachelė ne tik apgailestavo dėl ligos turėjusi atidėti išvažiuimą iš Vilniaus, bet ir atskirtį nuo sutuoktinio įvardijo kaip dar vieną prastą savijautą sustiprinančią aplinkybę: „Labiausiai kamuojusi, kad esu toli nuo savo širdelės. Geidžiu kuo labiausiai skubintis, jei galėčiau, ne važiuočiau, o skrisčiau. Vos tik šiek tiek atlėgs, iškart išvažiuoju į Merkinę. Jei leis sveikata, atvažiuoju į Gardiną, jei tokia tavo, širdele, valia.“³⁷

T. R. Sapiegienės laišakai vyrą pasiekdavo įvairiais būdais. Juos gabendavo ne tik paštas, bet ir pakeliui vykstantys asmenys³⁸, vietiniai žemionys³⁹. Kartais T. R. Sapiegienė savo laišką pridėdavo prie kitų asmenų siunčiamų laiškų⁴⁰, kartais paštininkais tapdavo pas Antaną Kazimierą vykstantys jo valdų pareigūnai⁴¹. Pašto paslaugos, matyt, nebuvo pačios patikimiausios, nes ir pati T. R. Sapiegienė ne visada gaudavo sutuoktinio laiškus. Antai šiam išvykus į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytines žemes bendravimas tarp sutuoktinių ėmė trūkinėti. Pirmiausia balandžio 27 d. dienoraščio įrašė žmonos laiškų nebegaunęs paminėjo A. K. Sapiega⁴² – kad ir kaip buvo užimtas įnirtingomis derybomis dėl valdos perėmimo, akivaizdu, kad labai laukė ir žinių iš namų. Savo ruožtu 1727 m. gegužės 5 d. laiške T. R. Sapiegienė nerimavo negaunanti žinių iš vyro nuo balandžio 15 d., nors buvo pažadėjęs parašyti vos atvykęs į Horkus⁴³. O 1727 m. gegužės 19 d. laiške Teresė Rachelė jau teisinosi: „Mano brangiausia širdie, negaliu suprasti tos keistenybės, kad jau trečiame laiške, mano širdele, skundiesi, jog nerašau ir nepranešu apie save ir namų reikalus. O pastutiniame laiške rašai, kad j[o] m[ylistą] poną Šelį žmonos laišakai pasiekia. Nežinau,

34 1727 m. balandžio 28 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 254.

35 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos, [Vilnius?], *Ibid.*, l. 303.

36 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 274–274v.

37 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos, Vilnius, *Ibid.*, l. 300, 301.

38 1727 m. rugsėjo 16 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 199v.

39 1727 m. rugsėjo 3 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 285v.

40 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 273v.

41 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, [Vilnius?], *Ibid.*, l. 303v.

42 *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 221.

43 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, LMAVB RS, F139-4001, l. 266.

kodėl taip vyksta, nes ji su kiekvienu paštu savuosius laiškus įdeda į voką su mano [laišku]. Nepraleidau nė vieno pašto neparašydama tau, širdele. Rašiau ne tik apie savo sveikatą ir namų bei ūkio reikalus, bet ir tai, ką sužinojusi iš Vilniaus. Jei tie mano laišškai prapuls arba pasieks tave, širdele, pavėluotai, tai veltui buvo mano pastangos, nes su kiekvienu paštu rašiau po keletą lapų. Siunčiu kai kurių laišků kopijas.“⁴⁴

Be nežinia kur pradingstančių laišků buvo ir kita problema – dažnai laiškus perskaitydavo visai ne tie, kam jie buvo skirti. Todėl informacija laiškuose buvo pateikiama taip, kad nepakenktų susirašinėjantiems. Štai viename iš laišků vyrui jo pavedimus Vilniuje tvarkanti T. R. Sapiegienė tik laiško priede aptakiai užsiminė, kad užtruks mieste „dėl mylistai žinomo reikalo“⁴⁵. Kitame laiške ji priminė sutuoktiniui, kad kai kuriuos jam skirtus laiškus dėl nevienareikšmiškos juose užfiksuotos informacijos (su kuria, sprendžiant iš jos laišků, buvo susipažinusi) reikia sunaikinti, kad nepatektų į rankas tretiesiems asmenims ir nebūtų panaudota prieš A. K. Sapiegą: „Verčiau sudegink j[o mylistos] pono pulkininko laiškus, kad nepri-darytų bėdos. O Vitanovskiui palik dalį, kur praneša apie gyvenimą, šieno kainas.“⁴⁶

Būtent „gyvenimas ir šieno kainos“ užima reikšmingą vietą T. R. Sapiegienės laiškuose išvykusiam vyrui. Dvaro administravimas buvo reikšminga jos veiklos dalis. Kaip rodo Teresės Rachelės laišků turinys, tai buvo susiję tiek su rūpinimusi optimaliu dvariškių ir dvare dirbusių amatininkų užimtumu, tiek su dvaro panelių priežiūra, tiek su labai žemiškais rūpesčiais dėl maisto produktų. T. R. Sapiegienė šiuose veiklos baruose buvo nevieniša. Po ilgų Šiaurės karo metų nusistovėjusi ramybė visiems teikė vilčių. Tačiau daugelio valdos buvo arba sugriautos arba nusiaubtos, todėl reikėjo didelių pastangų joms prikelti. Čia moterys rado vertingą savo veiklos barą, kuriame galėjo reikštis taip pat reikšmingai, kaip ir jų sutuoktiniai. Tačiau užsiėmusios valdų ūkio atkūrimu jos tiesiogiai susidurdavo tiek su ūkio nuosmikiu, tiek su vis blogėjančia baudžiauninkų padėtimi, didėjančiu jų skurdu, neretai – ištuštėjusiais kaimais, kurių gyventojai išsivaikščiojo, saugodamiesi nuo plėšikaujančių kariuomenių ir gelbėdamiesi nuo bado. Nors tokia sudėtinga situacija buvo būdinga labiau XVIII a. 2–3-iojo dešimtmečių sandūrai, T. R. Sapiegienės laišakai vyrui rodo, kad panaši situacija išliko ir keletu metų vėliau. Korespondencija ir dienoraščio įrašai atskleidžia, kad ji (kaip ir daugelis panašios socialinės padėties amžininkių⁴⁷), rūpindamasi savo materialiniu saugumu, neatsiejamai rūpinosi ir pavaldiniais, racionaliai įvertinusi, kad badaujantys, pernelyg mokesčiais apkrauti baudžiauninkai deramai neatliks ir tiesioginių prievolių. Šiuo aspektu būti dvaro ponias ne visada buvo lengva. Kaip rodo T. R. Sapiegienės korespondencija, jai tekdavo susidurti su maisto trūkumu ir rasti būdų šioms problemoms spręsti. Antai

44 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 261–261v.

45 1727 m. rugsėjo 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 283.

46 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 260.

47 Božena Popiolek, *op. cit.*, p. 347–348.

1727 m. pavasarį itin daug rūpesčių kėlė badaujantys valstiečiai ir atkakliai skolos reikalaujantis kaimynas, grasinęs užimti Zelvą:

Baudžiauninkai kasdien prašo duonos. Didelis skurdas. Mieste ir Derečine ėmė kristi gyvuliai. O aš sėdžiu Zelvoje baimindamasi Dombskio, kurio atsakymo dar nesulaukiau. Negirdėdama apie jį, kasdien turiu būti labai atsargi. Blogiausia, kad nėra aiškios datos, nuolat reikia saugotis – šiais bado laikais tai žmones labai vargina. Gal galima jam sumokėti, nors ir labai apsisunkinant? Nors vis dėlto man regisi, kad jis dabar neužims [Zelvos], palauks Tribunolo ir pirmiausia įsirašys [bylą]. O juk turi nepalankų mums sprendimą ir viliasi Puzinos pagalbos, mat stengėsi, kad taptų deputatu. Reikia būtinai jam sumokėti iki Tribunolui prasidedant. [...] Vietiniai baudžiauninkai ateina prašyti duonos. Troska ir Žurovskis nenori duoti be mano raštelio, o aš gi be tavo, širdelė, valios nieko negaliu leisti. [Tačiau bijau], kad paskui neišsivaikščiotu, nors mes išlaidaujame ir Zelvą, ir Derečino baudžiauninkams.⁴⁸

Sudėtingą 1727 m. pavasario brangymetį pajuto ir kiti A. K. Sapiegos dvaro tarnautojai – kilo sunkumų atsiskaitant su A. K. Sapiegos išlaikomais kariškiais, ir T. R. Sapiegienė vyrui rašė:

Pas mus čia vis didesnis brangymetis. Turguose grūdų nematyti. Maistpinigius gavę žmonės, ypač reitarai, skundžiasi, kad [jų] nepakanka ir [maisto] negauna net nusipirkti. Vilniuje dabar javai pigesni nei pas mus – po 30 auksinų, o čia ir po 40 negausi. Derečino apylinkėse gaišta gyvuliai, pradėjo [gaišti] ir dvare. Ženklesnės žolės nesulaukiama, žemė dar visai juoda, gyvuliai, o ypač arkliai, menkai tepasigano lauke.⁴⁹

Tokie sunkmečiai, paprastai prasidedantys pirmaisiais metų mėnesiais ir trunkantys iki gegužės–birželio, tarsi ir nebuvo nauji. Juos savo korespondencijoje mini ir pats A. K. Sapiega, ir jo valdų administratoriai. Tačiau galbūt 1727 m. pavasaris buvo ypač sunkus, nes T. R. Sapiegienė ne tik vyrui rašytuose laiškuose išsamiai aprašo įvairius nepriteklius. Ši tema iškyla ir keliuose išlikusiuose jos laiškuose Merkinės pasieniūniui Vaitiekui Kuževskiui. Antai 1727 m. balandžio 25 d. laiške T. R. Sapiegienė jam be užuolankų rašė:

Pone m[ylista], net nesitikėk, kad nors kokią smulkmeną atsiųsčiau jums į Merkinę. Pati nežinau, kaip čia manytis: didžiulis brangymetis viskam,

48 1727 m. balandžio 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, LMAVB RS, F139-4001, l. 258v.

49 1727 m. balandžio 28 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 254.

o dar blogiau, kad negalima [nieko] gauti. [...] Žmonės iš bado tinsta, pilna elgetų ir savo baudžiauninkų išmaitinti negalima. [...] Nesitikėk, pone m[ylista], nieko, pats stenkis – ir mes čia manomės ir tvarkomės kaip galime, grūdus sėklai superkame per kelias mylias.⁵⁰

Beveik mėnesiu vėliau, gegužės 19 d., tai kartoją ir vyrui, drauge patardama plėsti pasėlius:

Brangymetis kaip ir pirma. Baudžiauninkai nuolat prašo duonos. Češėkaučyzną išpirko labai prastu mums laiku, nes reikia baudžiauninkus maitinti, o nėra kuo, nes jiems būtina reikia sėklos. Jei pats, mano širdele, nori laikyti Češėkaučyzną, reikia daugiau sėti – myl[istos] ponai užstatininkai nori sėti ne daugiau kaip penkias statines miežių, penkias – avižų, susidarytų 10 statinių. Tačiau Lukaševičius ir š[viesusis] ponas Dževickis [A. K. Sapiegos dvaro Zelvoje pareigūnai – J. S.] sako, kad ten geresnės žemės pasėliams, ypač avižas geriau daugiau ten sėti, o ne Derečine ar Zelvoje.⁵¹

Tokie sunkmečiai buvo sudėtingi ne tik finansiniu, bet emociniu požiūriu. Ilgame T. R. Sapiegienės laiške vyrui, rašytame 1727 m. gegužės 5 d., perspina ir gailestis badaujantiems žmonėms, ir rūpestis dėl ateities, nes nerimą kėlė nebeišgalintys dirbti baudžiauninkai. Nerimavo ji ir dėl sėklos trūkumo, mat grūdai buvo dalijami negalintiems prasimaitinti žmonėms:

Jei, mano širdele, būtum čia, pasigailėtum žmonių. Jau vaikus iš namų išvijo, dvare šlaistosi keletas berniokų, maitinasi prie virtuvės kaip šunėkai, o apie langus nuolat [maišosi] elgetos. Vargas toks, kad sutinę iš bado miršta patvoriais. Čia dvare užtiko bernioką, o motina su kitu vaikelium – leisgyvė virtuvės pečiuje. Sakosi esanti mūsų pavaldinė, tačiau Lukaševičius tvirtina kitaip – atėjūnai. Dievas žino, kas bus toliau su baudžiauninkais. Rašyk, mano širdele, š[viesiam] ponui Dževickiui, kad lengvintų darbus baudžiauninkams. Juk visi palengvino darbus, o pas mus vienos aimanos ir verksmai, kad duonos nėra, o dirbti reikia.

T. R. Sapiegienė rašo, pati prašiusi valdytoją Dževickį duoti baudžiauninkams mažiau darbo, bet šis sakėsi negalįs, nes yra daug darbų, o dar turi dvare išlaikyti 30 kasėjų. Kitas valdytojas, Lukaševičius, liepė taupyti grūdus, valstiečiams duoti po nedaug, nes reikia pasilaikyti savo poreikiams iki naujo derliaus. „[...] gal

⁵⁰ 1727 m. balandžio 25 d. T. R. Sapiegienės laiškas V. Kuževskui, Zelva, *Ibid.*, F139-4019, l. 38–38v.

⁵¹ 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, F139-4001, l. 262v.

Dievas susimylės, nebus bent maro – sunku aprašyti, kas čia pas mus dedasi – ir mieste, ir kaimuose“, – baiminosi moteris ir toliau detaliai pasakojo sutuoktiniui, kad valstiečiai neturi sėjai grūdų, o nepadvėsusius gyvulius nori parduoti, kad gautų pinigų duonai. Tai jiems buvo uždrausta ir pavyko iš nuomininkų išprašyti valstiečiams šiek tiek grūdų duonai. Tačiau tuomet jau nuomininkai ėmė skųstis, kad A. K. Sapiega nedavė jokių nurodymų ir nesidomi padėti. Nebenorėdama su jais bartis T. R. Sapiegienė šventadieniui išvažiavo į Derečiną, o sėją ir kitus darbus prižiūrintį Čėciotą paprašė niekur nevažinėti, nes arkliai ir gyvuliai labai silpni. T. R. Sapiegienė pati norėjo vykti į Derečiną ir Merkinę pasirūpinti daržais, bet baiminosi palikti Zelvą dėl gresiančio valdos užėmimo⁵².

Kaip matome, tokias sudėtingas situacijas buvo nelengva suvaldyti. Laimei, jos nebuvo nuolatinės ir didžioji dalis kasdienį dvaro gyvenimą ir jame virusią veiklą laiškuose atspindinčios informacijos – tarsi ranka rankon dirbančių sutuoktinių apsikeitimas padrąsinančiomis, raminančiomis frazėmis apie nuveiktus darbus, kurių kasdienė rutina stiprina tarpusavio pasitikėjimą ir supratimą. Nors nesklandumų netrūko visada. Viename iš laiškų T. R. Sapiegienė smulkiai dalijosi atidžiai suplanuotą kelionę iš Zelvos į Derečiną apkartinusiomis aplinkybėmis:

Man regis, gana gerai nusprendžiau išsiruošdama dviem kinkiniais ir neužimdama vežimų. Ir jau seniai būčiau buvusi Derečine, jei tik būtų buvę balnai ir pakinktai, apie kuriuos rašiau prašydama atsiųsti. Į j[*o* mylistos] pono tįjūno karietą susėdo keturiuose, Antonė [T. R. Sapiegienės dukra iš pirmosios santuokos – J. S.] penkta. Dar turėjo važiuoti žalioji puskarietė ir jau būtų visi sutilpę, niekas nelikęs Zelvoje [...]. Norėjau, kad važiuotų kinkinys, kur visi daiktai sudėti draugėn, neužimant vežimų, virtuvės ir stiklo servizai sudėti į vieną vežimą, nes stiklui saugiau ratuose. Kinkinys suruoštas, bet kai atėjo laikas kinkyti karietą ir vežimą, sužinojau, kad nėra pakinktų ir abiejų balnų. Nusiunčiau pakinktų ir balnų, tačiau atsakymo negavau, tik žydas Chackielis atvyko su tavo, mylista širdele, laišku su kitokiais nurodymais, apie kuriuos vakar neužsiminei. Juk galiausiai išvažiuodamas sakei, kad pats būsi Zelvoje. Nebežinau, ko imtis, dabar viskas susimaišė. Kinkinys stovi sukrautas nuo ryto ir mes laukiame nieko neveikdami. Panelės [sėdi] sudėjusios rankas, nes rankdarbius sukrovė kelionei, o važiuoti be balnų ir pakinktų negalima [...]. Siųšk, mano širdele, tik pakinktus ir balnus, antraip pati jų atvažiuosiu, čia nėra kas veikti.⁵³

Kaip matome, tokie persikėlimai (o jų per metus susidarydavo ne vienas) iš vienos vietos į kitą (net jei tarp jų, pavyzdžiui, kaip tarp Zelvos ir Derečino, buvo

52 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 266v–268v.

53 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos, [Zelva?], *Ibid.*, l. 248–249v.

vos 14 km) nebuvo nei lengvas, nei paprastas dalykas. Mat drauge keliaudavo ne tik dalis įvairios įrangos, indų, rakandų, bet ir nemažas skaičius žmonių ir reikėjo nemenkų organizacinių pastangų viskam sklandžiai surikiuoti. O T. R. Sapiegienė buvo linkusi pasitikėti tik savimi. Net jei reikėtų pačiai prižiūrėti verdamą uogienę: „Netikiu, kad toji bajoraitė be manęs gerai išvirtų serbentus cukruje. Apskritai, kas daug kalba – mažai daro. Taigi išvažiuodama sultis išviriau su medumi, o cukruje [uogos] nesuges.“⁵⁴

Vis dėlto uogienės buvo tik smulkmenos, palyginti su kitais rūpesčiais dvare. A. K. Sapiegai išvykus, T. R. Sapiegienės pečius užgriūdavo dar ir rūpestis amatininkais. Nors ji, panašu, buvo susipažinusi su šia sritimi, todėl laiškuose atstu esančiam situotkiniui daugiau retoriškai svarstė: „Grįžo dažytojas, o darbo neturi. Nėr kada rasti kuo jį užimti. Ilguose reikėtų baigti [kas pradėta dirbti], tačiau ten neturės ką valgyti. Šiomis dienomis pradės kasti kasėjai, nes jau nuleido prūdą šalia vartų.“⁵⁵ Sudėtingiau būdavo, kai dvariškiai nenorėdavo jos klausyti – vyrų valdomame pasaulyje T. R. Sapiegienei paklusti kartais atsisakydavo netgi žemesnės socialinės padėties asmenys. Todėl tekdavo prašyti situotkinio pagalbos, regis, visai nereikšminguose ūkio reikaluose. Antai viename laiške vyrui ji skundėsi nepaklusniu šaltkalviu:

Jei Zelvoje yra šaltkalvis, liepk, mano širdele, paklausti, kodėl kviestas nepasirodė dvare, o nuėjo į Zelvą. Jam buvo liepta pagaminti grandinė maisto sandėliui – nepanoro. Kai buvo liepta antrąkart, atsakė neisįs, tačiau vyks pas t[avo] myl[istą] į Zelvą. J[o mylista] ponas Dževickis juo skundžiasi. Liepk, mano širdele, apklausti, nes tai veltėdis, ir atlyginti nuostolius.⁵⁶

Jei amatininko nepaklusnumas grėsė viso labo nepagamintomis grandinėmis, kai kuriose kitose situacijose galima buvo prarasti daug daugiau. Štai baimindamasi, kad A. K. Sapiegai išvykus į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinėse teritorijose esančias valdas vienas iš skolininkų užims Zelvą, Teresė Rachelė mėgino organizuoti valdos apsaugą, tačiau dvare esantys pareigūnai nesileido jos vadovaujami:

Tau, mylista širdele, išvykus norėjau pasikalbėti su poručiku. Nepanoro nei pasirodyti dvare, nei pasimatyti su manimi. Rengiasi namo, nenori kalbėtis nei apie sodo, nei apie lobyno apsaugą. Nusiunčiau Esterlingą – nieko nelaimėjo. Iš Zelvos dar neišvažiavo, mėginsiu laimę, gal pavyks

54 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos, [Zelva?], *Ibid.*, l. 249v.

55 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 265v.

56 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 255–255v.

įkalbėti. Kažkoks vėjo pamušalas – pirma mokėjo daug, o dabar sako, kad nieko nemoka, ir bizūnas čia nepadės.⁵⁷

Vis dėlto labai klustume manydami, kad T. R. Sapiegienė kliovėsi tik vyro autoritetu ar apsiribojo tik smulkiais darbais rikiuodama dvariškius. Net ir mūsų aptariamas negausus T. R. Sapiegienės korespondencijos pluoštas atskleidžia, kad ji buvo aktyviai įsitraukusi į sutuoktinio reikalus – ir tikėtina, kad tarp savo socialinės padėties moterų nebuvo jokia išimtis, net jei patardama vyrui nepamiršdavo išlaikyti ir deramos sutuoktiniui paklusnios žmonos įvaizdžio, savo nuomonę subtiliai pridengdama kanoniniais atsidavimo ir nuolankumo pareiškimais: „Jeigu bus pinigų – prašau nešvaistyti, pasilaikyti valdoms pirkti. Turėdami valdas – turėsime visko. O aš dėl mylitos malonės patenkinta ir dabar.“⁵⁸ T. R. Sapiegienės laišakai liudija, kad ji gerai jautė ne tik valdų gyvenimo „pulsą“, bet buvo puikiai informuota ir apie sudėtingus sutuoktinio santykius su kreditoriais – ši tema buvo neatsiejama sutuoktinių korespondencijos dalis. Neturint A. K. Sapiegos laiško žmonai, sudėtinga atsakyti, kiek jis pats jai rašė apie finansinius sunkumus, tačiau iš T. R. Sapiegienės laiško aišku, kad ji buvo gerai susipažinusi su situacija ir nevengė aktyviai dalyvauti sprendžiant reikalus su kreditoriais. Be to, apie žmonos įsitraukimą dienoraštyje dažnai užsimena pats A. K. Sapiega, pažymėdamas, kad ji susirašinėja su kreditoriais, lankosi pas juos mėgindama išsiderėti palankesnes skolų grąžinimo sąlygas, o kartais, kaip jau matėme epizode anksčiau, organizuoja praskolintų valdų apsaugą nuo užėmimo.

Mūsų turimuose laiškuose T. R. Sapiegienė kaip tik daug rašo apie vieną sudėtingą skolą, kuri „lydėjo“ jos sutuoktinį kelerius metus ir aptariamam laikotarpiu jau grėsė rimtais nuostoliais⁵⁹. Situacija ėmė komplikuootis 1727 m. pradžioje, kai, pasak A. K. Sapiegos,

atvykęs į Ivaškavičius jmp Dombuskis parašė laišką, reikalaudamas sutartų 3 500 [alerių] skolos grasindamas užimti Zelvą. Mano žmona, perskaičiusi laišką, man, ligotam, neparodė, tačiau liepė Zelvoje būti labai atidiems, skyrė dvaro žmonių ir reitarų. Tą pačią dieną pas jmp Dombuskį į Ivaškavičius pasiuntė jmp Šelį, prašydama dar pakentėti.

57 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 286v–269.

58 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 271.

59 2 tūkst. talerių iš Upytės raštininko Kristupo Domininko Kazimiero Dombuskio pasiskolino A. K. Sapiegos motina. 1720 m. jai mirus, sūnus skolą perėmė kaip paveldėtojas. 1722 m. A. K. Sapiegos dienoraštyje minimi pirmieji mėginimai tartis, tačiau pats A. K. Sapiega nesilaikė savo pažadų. 1726 m. viduryje, kai K. Dombuskis jau buvo gavęs visų įmanomų teismo institucijų sprendimus ir turėjo teisę užimti užstatu buvusią Zelvą, skola su procentais ir teismų išlaidomis buvo išaugusi iki 3500 talerių (galiausiai A. K. Sapiegai teko sumokėti 5 tūkst. talerių). Dalį skolos A. K. Sapiega K. Dombuskiui išmokėjo tik 1727 m. vasarą, likutį – dar vėliau, 1729 m. vasarį, žr. *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 60–61, 74, 171, 248, 367.

Jmp Šelis grįžo nieko nesutaręs. [...] Mano žmona pati nuvažiavo pas jmp raštininką Dombuskį. Į Zelvą ji grįžo negavusi galutinio sutikimo. Tą pačią dieną manęs aplankyti iš Derečino atvažiavo jmk prioras. Jm [žmona] derėjosi, kad vienuolynas paskolintų 1 000 t[alerių] atiduoti jmp Dombskuiui. *Nil effecit* {Nepavyko} [...] Mano žmona darskart važiavo į Ivaškavičius pas jmp Dombuskį, kuris, ilgai įkalbinėtas, atidėjo [skolos grąžinimą] iki šių metų šv. Velykų, patikindamas, kad ilgiau nelauks. Mano žmona *in vim* {kaip} kompensaciją padovanojo jam laikrodėlj.⁶⁰

Vis dėlto savo pažado sumokėti A. K. Sapiega neištesėjo ir T. R. Sapiegienė 1727 m. gegužės 5 d. laiške darsyk priminė sutuoktiniui būtinai laiku nusiųsti pinigų Dombskuiui, nes kitaip nepriims. Ji vėl baiminosi, jog Dombuskis užims valdas:

Aš iki šios dienos esu labai atsargi – Ščiaroje [pastačiau] vieną žvalgą, Mastuose – antrą, kad pastebėtų atvažiuojant. O mieste sargyba buvo kone ligi šiol, [tačiau] negalėjau išlaikyti: triukšmo daug, o naudos mažai [...]. Dieną, dvi ar tris dar galima atidžiai saugoti, tačiau abejoju, kad saugotų nuolat.⁶¹

Šiame reikale T. R. Sapiegienė nevensė patarti vyrui, kritiškai atsiliepdama net apie artimus jo aplinkos žmones: „Neklausyk šviesiojo kun[igo] Stravinskio⁶², jei įtikinėš dėl Dombuskio – pamatysi, mano širdele, gailėšies.“ Ir čia pat aprašė savo žingsnius kreditoriui palenksti: pati parašė Dombskuiui apie laukiamus iš Rusios pinigų skolai sumokėti, pasitelkė įkalbinėjimams pulkininką Eperješį. Tačiau galiausiai subarė vyrą, nes „visi kreditoriai stebisi nesulaukdami iš tavęs, mylista širdele, jokios žinios – tai blogiausia ir [dėl to] sunkiausia juos nuraminti“⁶³. Tą patį pakartojo ir gegužės 19 d. laiške: „Labiausiai j[o mylistą] poną Dombuskį užgauna, kad nerašai jam, mano širdele“, bei informavo sutuoktinį, kad pati parašė Dombskuiui, prašė palaukti skolos iki šv. Mykolo ir pažadėjo užrašyti jam visą savo turtą bei patvirtinti tai Tribunole, dėl ko turėtų važiuoti į Vilnių⁶⁴.

60 *Ibid.*, p. 367.

61 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, LMAVB RS, F139-4001, l. 266–266v.

62 Galbūt T. R. Sapiegienės santykiai su šiuo asmeniu tiesiog nesiklostė, nes po kelių mėnesių ji vėl skundėsi Stravinskiu vyrui: norėdama pasiskolinti pinigų brangenybėms išpirkti, paprašė Stravinskio drauge važiuoti pas Ožešką. Stravinskis iš pradžių mėgino ją atkalbėti, vėliau pasižadėjo važiuoti kartu, tačiau sutartą dieną taip ir nepasirodė. Per tą laiką iš Vilniaus išvyko ir potencialusis kreditorius, žr. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, [Vilnius?], *Ibid.*, l. 288–288v.

63 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, F139-4001, l. 263–263v.

64 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 261v–262.

Situacija su Dombskiu nebuvo išimtis. Kituose T. R. Sapiegienės laiškuose taip pat esama patarimų, rodančių jos įsigilinimą. Štai 1727 m. rugsėjo 6 d. laiške Teresė Rachelė ne tik priminė vyrui, kad reikalingi 3 tūkst. talerių brangenybėms išpirkti, antraip jos prapuls, bet ir, matyt, šią sumą gauti mėgino pati, nes toliau guodėsi, kad pinigų niekas nebeturi paskolinti, tik „tūlas Kolenda“, tačiau jis prašo užstatyti nekilnojamąjį turta. Atsiprašydama vyro, kad negalėjo įvykdyti jo pavedimo gauti pinigų, rašo pasitelkusi netgi Vilniaus pirklių Mejerį, tačiau ir šiam nepavyko. Apgailestauja, kad Strėvininkai (jos nepilnamečio sūnaus valda – J. S.) nėra „laisvi“, nes sutiktų juos išnuomoti. Galiausiai reziუმavo: „Aš tų brangenybių nemačiau, bet, myl[ista] mano širdelė, geriau žinai, ar vertos daugiau, nei dėl jų neapdairiai išleidžiama.“⁶⁵ Ji patardavo sutuoktiniui, kuriems kreditoriams būtinais reikėtų sumokėti, o kurie sukalbamesni ir sutiks palaukti, nes apskritai pinigai „pravers čia, mums visa ko trūksta“. Be to, T. R. Sapiegienė pažadėjo vyrui skolos atidėjimą išgauti ne iš paties kreditoriaus, o keliams pradžiūvus aplankyti jo žmoną⁶⁶ – taip mums atsiskleidžia moterų kurti neformalus asmeninės įtakos ratai, kuriuose bendradarbiaudamos ir padėdamos viena kitai jos galėjo veikti pakankamai efektyviai. Ši tema dar menkai tyrinėta Lietuvos istoriografijoje ir moterų korespondencija paremta detalesnė jos analizė būtų itin vertinga.

Tam tikros T. R. Sapiegienės įžvalgos, susijusios su A. K. Sapiegos globojamo sūnėno Paco Jiezno valda⁶⁷, svarstymai apie savo skolų padengimo strategijas („[su kanauninkais] nežinau, kaip pasielgti. Suma nedidelė, tačiau jei sumokėsiu jiems, tai kiekvienas velionio kanclerio kreditorius užsinorės, kad jam sumokėčiau“⁶⁸), patarimai kliautis vienu ar kitu A. K. Sapiegos palankumo siekusi asmeniu⁶⁹ ir pan. rodo, kad ji domėjosi gerokai jos ūkinių interesų ratą peržengiančia informacija. Ir tai nebuvo išimtis moterų korespondencijos kontekste – jų interesai peržengdavo šeimos gyvenimo realijas, nes tai buvo tiesiogiai susiję su jų šeimų ir giminių ateitimi⁷⁰. Kol kas sudėtinga atsakyti, kiek platus buvo T. R. Sapiegienės asmeninių korespondentų ratas, ar jame būta aukštų valstybės pareigūnų, tačiau akivaizdu, kad ji buvo gerai susipažinusi su padėtimi, bent jau vyro aplinkoje. Deja, neturėdami T. R. Sapiegienės korespondencijos su kitais asmenimis, negalime atsakyti į klausimą apie jos disponuotos informacijos apie viešojo gyvenimo įvykius šaltinius. Dalį žinių, žinoma, atgabendavo pas Sapiegas apsilankę asmenys. Tokia informacija ji vėliau dalydavosi su sutuoktiniu. Kaip pavyzdį galima paminėti vyrui siunčiamas naujienas, kurias Teresei Rachelei papasakojo iš Peterburgo parvykęs vienas artimiausių Antano Kazimiero klientų ir bendražygių – aptariamam metu

65 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 279v–280.

66 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 264–264v.

67 1727 m. balandžio 28 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 254v.

68 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 260.

69 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 260v.

70 Božena Popiolek, *op. cit.*, p. 320.

Trakų stalininko pareigas užėmęs Mikalojus Jonas Davaina. Jis ne tik pasidalijo žiniomis apie Zdzitovo seniūno Petro Povilo Sapiegos vedības su velionės carienės dukterėčia, bet ir atvežė žinių, kad kitas Antanui Kazimierui artimas asmuo – Kazimieras Urbanovičius tapo generolu leitenantu ir „turi tokį pat kaip tavo, mylista širdelė, ordiną. Kunigaikštis Menšikovas valdo visą valstybę. Imperatorius gyvena Menšikovo rūmuose ir visada visur juo kliaujasi [...]. Mūsiškiai [gyvena] atskiruose rūmuose – tuose, kuriuos j[*o* mylistai] ponui Zdzitovo seniūnui su visais baldais ir įranga padovanojo carienė.⁷¹“ Dar pridūrė, kad „dabartinis imperatorius labai palankus j[*o* mylistai] ponui feldmaršalui ir neleidžia jam bučiuoti rankos, kol pirmas jo nepabučiuoja į skruostą. Jaunasis [valdovas] moka svetimšaliams parodyti dėmesį – ypač dažnai tai rodo mūsiškiams⁷²“.

Tęsiant svarstymus apie T. R. Sapiegienės informacijos šaltinius, galima teigti, kad dalį naujienų ji galėjo perskaityti įvairiuose laikraščiuose. Tyrinėtojai pastebi, kad moterų vertybių kompleksą formavo ne tik tikėjimas, auklėjimas, šeimos tradicijos ar aplinkoje pripažįstamos nuostatos, su kuriomis tapatinosi ir kreipė savo veiklą. Aptariamojo laikotarpio moterų pasaulėžiūrą veikė ir jų pačių kuriamas santykis su supančia aplinka, realybe, joje vykstančiais faktais ar reiškiniais. Tai, kas darė įtaką moterų vertinimams, neretai kildavo ne tik iš lyties pozicijų, bet ir iš turimų žinių tam tikrose srityse, bendros orientacijos politikos ar ekonomikos sferose, geriau ar prasčiau išsiugdytų gebėjimų stebėti ir analizuoti visa tai lemiančius veiksnius⁷³. Net ir būdamos nuošalėje nuo politinio ar apskritai viešojo gyvenimo įvykių, moterys informacijos pasisemdavo susitikusios su artimaisiais ir bičiuliais, iš korespondencijos, iš rankų į rankas keliaujančios publicistikos ir tuometės periodikos leidinių ar rankraštinių laikraščių, kuriais dalydavosi ne tik su šeimos vyrais – tėvais, vyrais ar broliais ir sūnumis, bet ir mieliai siųsdavo viena kitai. Esama tokios informacijos ir T. R. Sapiegienės korespondencijoje: mini siuntusį vyrui laikraščius iš Kuršo⁷⁴ ir Zelvės⁷⁵.

71 A. K. Sapiegos pusbrolis Petras Povilas Sapiega, Lietuvos didžiojo etmono Jono Kazimiero Sapiegos ir Liudvikos Opalinskos sūnus, nuo 1721 m. drauge su tėvu gyveno Peterburge, buvo Petro I šambelionu. 1726 m. susižadėjo su A. Menšikovo dukra. A. Menšikovas tikėjosi Sapiegos paramos sprendžiant asmeninius turtinius reikalus Abiejų Tautų Respublikoje ir siekdamas Kuršo sosto. Tačiau pasikeitus politinei situacijai A. Menšikovas nusprendė dukrą ištekinti už Petro I vaikaitčio, kurį Jekaterina I buvo paskelbusi savo įpėdiniu. „Kompensuodama“ Sapiegos praradimą, Jekaterina I už P. P. Sapiegos ištekino savo dukterėčią Sofiją Skavronską, skirdama jai didelį kraštį, plačiau žr. Władysław Konopczyński, Jerzy Dydgała, Sapieha Piotr Paweł, in: *Polski Słownik Biograficzny (toliau – PSB)*, t. XXXV/1, sąs. 144, Warszawa–Kraków: Instytut Historii PAN, 1994, p. 149–154.

72 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 278v–279.

73 Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 304.

74 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 295.

75 1727 m. balandžio 28 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 254v.

Taip pat neabejotina, kad informacijos teikė ir mobilus Sapiegų gyvenimo būdas. Keletą, o neretai ir keliolika kartų per metus jie keisdavo gyvenamąją vietą, ilgesniam ar trumpesniam laikui apsistodami savo valdose Zelvoje, Derečine, Merkinėje. Reziduodami savo provincijos dvaruose, jie lankydavosi svečiuose pas kaimynus, kur, žinoma, irgi buvo aktyviai keičiamasi naujienomis. Be to, kartais T. R. Sapiegienė lydėdavo vyrą kelionėse į įvairius miestus, kurie buvo valstybės institucijų veiksmo vieta: Vilnių, Minską, Gardiną ir pan. Tuomet Sapiegos gyvendavo itin aktyvų viešąjį gyvenimą ir reta diena praeidavo be susitikimų teismo posėdžiuose, puotų ir kitokių viešų renginių. Neabejotina, kad jų metu T. R. Sapiegienė taip pat sužinodavo daugelį naujienų. Todėl nenuostabu, kad ji žinojo ne tik naujausius įvykius (laiškuose, pvz., mini pasibaigusią Slanimo pilies teismo sesiją⁷⁶), bet ir jos artimiesiems svarbių asmenų nuotaikas. Antai apgailestaudama, kad, lankydamosi Vilniuje negalėjo savo tėvui perduoti vyro laiško dėl lauko raštininko vietos, pasiteisino, jog jo jau nebebuvo Vilniuje: „Išvažiavo į Sary Dvorą, nes skubinasi pas karalaitį, kuris labai pyksta iki šiol jo nesulaukdamas.“⁷⁷ Pro T. R. Sapiegienės akis neprasprūsdavo ir miesto gyvenimo pokyčiai. Antai 1727 m. vasaros pabaigoje atvykusi į Vilnių be situoktinio, ji ne tik iškart parašė jam apie ištuštėjusį miestą („Vilniuje nėra jokio didesnio suvažiavimo, nematyti važinėjančių karietų“), bet ir išvardijo, kokie pareigūnai yra mieste⁷⁸. Tačiau vis dėlto pagrindinė laiškų iš Vilniaus tema buvo Sapiegų reikalai.

Dienoraštyje A. K. Sapiega smulkiau nepaaiškino, kokius reikalus žmona turėjo sutvarkyti Vilniuje, tačiau iš jos laiškų vyrui sužinome, kad susitiko su vyru Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiajame Tribunole talkinisiais teisininkais Zmiejevskiu ir Bučynskiu. Deja, paaiškėjo, kad trūko dokumentų ir nebuvo aišku, iš kur juos gauti. Kai kuriuos T. R. Sapiegienės atsivežtus dokumentus teisininkai supeikė, bet vis dėlto ėmėsi su jais dirbti. Tačiau Teresė Rachelė skundėsi, kad darbai vilkinosi dėl kito A. K. Sapiegos patikėtinio Krasovskio „neprielankumo“ ir netikėto išvykimo iš Vilniaus, mat ji pati ne viską galėjo tinkamai išaiškinti likusiems patikėtiniams⁷⁹. Nepaisydama to, A. K. Sapiegienė pasistengė susitikti su tuomečiu Tribunolo maršalu ir išsiaiškino jo poziciją – vyrui parašė, kad esąs palankus, tik reikės dalyvauti prasidedant Tribunolo Minsko sesijai⁸⁰. Ir patarė situoktiniui neskubėti atsakyti į Tribunolo maršalo norą išpirkti vieną Sapiegų valdų – iki minėtos Tribunolo sesijos, rašė ji, „mano širdelė, reikėtų nei žadėti, nei atsakyti, o atidėti iki Minsko“⁸¹.

76 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be vietos ir datos, *Ibid.*, l. 252v.

77 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, [Vilnius?], *Ibid.*, l. 302v.

78 1727 m. rugpjūčio 24 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 251v.

79 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 276v–277v; 1727 m. rugsėjo 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 282.

80 1727 m. rugsėjo 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*

81 1727 m. rugsėjo 3 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 284v.

T. R. Sapiegienė gerai orientavosi, iš kurių asmenų gali sulaukti paramos, o kurie linkę pakenkti sutuoktiniui. Antai tvarkydama vyro reikalus Vilniuje, trumpai jam pranešė, kad viskas susiklostė palankiai, nes „nesant Kozielo, nebėra ir reikalo sekti reikalų Tribunole“⁸². O kitame nedatuotame laiške sutuoktiniui atskleidė, kad Vilniuje sutvarkė daug reikalų tik padedama M. J. Davainos, bei paminėjo Zmiejevskį, kuris nuolat buvo šalia, labai daug padėjo. Prašė vyro jam padėkoti už pagalbą ir patikino sutuoktinį, kad Zmiejevskis bus reikalingas Minske. Rašo pati prašiusi jo ten būti, bet patarė ir vyrui paprašyti Zmiejevskį atvykti ir pažadėti atsilyginti, nes Minske tokia pagalba tikrai praversianti⁸³.

Šie palankūs T. R. Sapiegienės atsiliepiamai galėtų atrodyti perdėti, jei nežinotume, kad jai dažnai tekdavo susidurti ir su visiškai kitokiu elgesiu: kai sulaukdavo neigiamų atsakymų, nes buvo moteris. Antai pranešusi vyrui, kad Vilniuje sutiktas Pinsko vaškis Ožeška žada paskolinti pinigų brangenybėms išpirkti, paminėjo ir tai, kad jis „nesant tavo mylistai man kredito duoti nepanoro“. Todėl prašė sutuoktinio skubintis iš Merkinės į Derečiną, kur keliauti rengėsi Ožeška⁸⁴. Ši T. R. Sapiegienės iniciatyva baigėsi sėkmingai: nors ir gerokai sirguliuodamas, A. K. Sapiega rugsėjo 20 d. susitiko su Ožeška ir pasiskolino taip trūkstamų pinigų⁸⁵.

Veikiausiai tokie palankiai susiklostę sandėriai skatino Teresę Rachelę veikti toliau, nors drauge ji gerai suprato ribotas savo galimybes veikti vyrų dominuojamose sferose. Nepaisydama to buvo kupina ryžto kliautis ir savo asmeniniais gebėjimais. Ji rašė vyrui, kad tikisi įvykdyti jo nurodymus, nes dalį reikalų sutvarkė ir viena:

Nebuvo jokios pagalbos – neradau nei j[o mylistos] pono Zmiejevskio, nei j[o mylistos] pono Penčynskio, nei palankių deputatų. Nebuvo j[o mylistos] pono Ožeškos, j[o mylistą] poną Vankovičių aptikau mirtinai sergant – susilaužė koją. Visai niekas nepagelbėjo, o viena aš, moteriškė, negalėjau visur būti. Radau j[o mylistą] poną Krasovskį, tačiau jis man nė kiek nepadėjo ir nesilaikė to, ką pažadėjo.⁸⁶

O ir Teresė Rachelė ne visada buvo linkusi akiai kliautis kitų patarimais. Jau minėtam Krasovskiui pasiūlius už pagalbą padovanoti žiedą Tribunolo maršalui, T. R. Sapiegienė atsakė, kad tai „bereikalingos išlaidos, nes maršalas, net norėdamas, niekaip negali mums sutrukdyti“⁸⁷.

82 1727 m. rugsėjo 3 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 284.

83 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 293v–294v.

84 1727 m. rugsėjo 10 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 286.

85 Plg. *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 261.

86 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 291–291v.

87 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 291v.

Patikima parama T. R. Sapiegienei visada buvo jos tėvų šeima. Iš A. K. Sapiegos dienoraščio įrašų aiškėja, kad jis gerai sutarė su uošviu, pasitikėjo juo ir jautė pagarbą, mielai priimdavo savo dvaruose, laikė patikimu partneriu tvarkant įvairius reikalus. Tikėtina, kad D. Vyhovskio ryšiai su Sapiegomis buvo seni ir laiko patikrinti – dar 1701 m. Antano Kazimiero senelis Vilniaus vaivada K. J. Sapiega D. Vyhovskiui perleido Lavoriškių vaitiją⁸⁸. Teresė Rachelė taip pat dažnai susitikdavo su tėvais ir, matyt, visada galėjo tikėtis jų paramos. Todėl nestebina, kad vyrui stengiantis perimti Bychavą, kuomet Sapiegos svarstė galimybę pasiskolinti pinigų iš Teresės Rachelės tėvo, ji buvo tarpininkė šiame sandėryje:

Kalbėjau iš tolo – žinai juk, kad aš su tėvu kalbuosi sunkiai. Atsakė, kad iš j[o mylistos] pono ordinato pinigų ir procentų neėmė visus tuos metus, taigi pinigų prisidėjo. Jei j[o mylista] ponas Lietuvos stalininkas panorėtų deramai su mumis dėl Bychavo susitarti, mano tėvas turėtų duoti tuos pinigus ir paieškotų dar daugiau. Tačiau Dievas žino, ar j[o mylista] ponas stalininkas sutiks, nes [Bychavo] siekia daugelis, o mes ir taip turime daug skolų.⁸⁹

O 1727 m. rudenį atvykusi į Vilnių susitikti su vyro teisininkais, laiške su tuoktiniui rašė, kad sostinėje užtruko ilgiau, nei tikėjosi, mat atsirado neplanuotų reikalų Iždo tribunole dėl uždelstų mokesčių ir kitų, kuriuos sutvarkė padedant tėvui⁹⁰. Tėvas padėjo jai užmegzti ryšius ir su tuomečiu Tribunolo maršalu, galėjusiu padėti nagrinėjant vyro bylas Tribunole. T. R. Sapiegienė rašo su juo susitikusi pas tėvus, su kuriais šis „labai bičiuliaujasi“. Maršalas elgėsi labai maloniai, apsilankė ir papietavo jos namuose:

Daviau jam statinę midaus. Pats jos paprašė. Už tai atsiuntė man statinukę seno vyno, kurio Vilniuje nesama, o kitąkart apsilankęs pakvietė mane pietų [...] – itin kuklių, nes iš moterų buvome tik [aš], jo dukra, kurią tokia proga atsivežė iš vienuolyno, mano motina ir raštininkienė ponia Domska [...]. Priėmė mus labai maloniai, ne sykį užtikrino ketinąs patarnauti, visuose mūsų reikaluose būti tikru bičiuliu.

Kaip įrodymą, kad šiuos pažadus galima vertinti rimtai, T. R. Sapiegienė vyrui papasakojo, jog maršalas apsaugojo jos tėvą nuo priesaikos, kurią davęs galėjo patirti didelių nuostolių. Taigi dar keliskart vyrą patikino, kad maršalas yra palankus

88 A. Rachuba, Sapięha Kazimierz Jan, *PSB*, t. XXXV/1, p. 37–48.

89 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 296v.

90 1727 m. rugsėjo 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 283.

ir Paco reikalą išsprendė kaip buvo įmanoma dėl laiko trūkumo palankiau⁹¹. Taip pat verta pastebėti, kad šiame epizode atsiskleidžia būdingi aptariamojo laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klientelizmo ir teisinės sistemos funkcionavimo užkulisiai, T. R. Sapiegienės aprašomi kaip savaime suprantami, t. y. jie buvo visuotinai žinomi, įprasti ir patogūs.

Situacija, kai sutuoktinių (neabejotina, kad ir savo ar savo vaikų) interesais moterys veikė viešojoje erdvėje, nebuvo išskirtinė. Tyrinėtojų nuomone, nors Seimo (ypač) ir seimelių reikalai moterų korespondencijoje atsispindi menkai (nes pačios retai juose dalyvaudavo), tokios viešosios institucijos kaip Tribunolas buvo kur kas aktyvesnės moterų veiklos vieta, nes čia buvo sprendžiami svarbūs turtiniai reikalai. Drauge tai buvo socialinių kontaktų vieta, kur buvo deramasi, apkalbama, mezgami nauji ryšiai, todėl tai buvo moterų aktyvumui palanki erdvė, mat sprendimus lėmė ne tik teisininkų patirtis ar sudėtingos politinių grupuočių kombinacijos, bet ir dovanos Tribunolo nariams, ištaigingi pietūs ir vakarienės, paprasčiausi pinigai. Būtent tai ir regime anksčiau aprašytuose epizoduose.

Neturėtume abejoti, kad vienaip ar kitaip moterų laiškuose atsispindėjo ir Abiejų Tautų Respublikos politinio gyvenimo aktualijos, vidaus įvykiai, viešojo gyvenimo momentai. Kaip pastebėjo B. Popiolek, „besikeičianti realybė buvo traktuojama kaip nuolatinio, pasaulio scenoje, kuriai apibūdinti dažnai vartota *theatrum mundi*, vykstančio spektaklio metafora. Moterų plunksnos sukurtų šaltinių analizė – dažniausiai laiškų, rečiau – *silvų* ir užrašų – rodo, kad reiškinių, suvokiamų kaip nuolat besikeičiančių įvykių tėkmė (tai buvo Barokui būdinga pasaulėžiūra), perpratimas atsispindėjo jų gyvenime ir rašytiniame palikime⁹². T. R. Sapiegienės išmanymą platesniuose didikų grupuočių varžytuvių labirintuose liudija jos įsitraukimas į Sapiegų ir Radvilų ginčą dėl Noiburgo palikimo. Vilniuje susitikusi su jau minėtu A. K. Sapiegai palankiu Tribunolo maršalu, sutuoktiniui perdavė išgirdusi „tam tikrą žinią, jog j[o mylista] ponas Lietuvos maršalas rašė etmonui, kad šis susitartų su Flemingu [...]. Pespėju, mano širdele, būk atsargus, gerai viską išsiaiškink. Čia daugelis mane perspėja, kad būtum su tuo ponu atsargus. Rašau, ką man pataria“⁹³.

T. R. Sapiegienės veikla šioje srityje neturėtų stebinti. Juk šeimos, giminės sukauptas turtas buvo laikomas giminės egzistavimo, jos prestižo ir pasididžiavimo pagrindu, buvo ištekliaus ir sėkmės įrodymas, Dievo malonės ženklas bei giminės narių verslumo ir rūpestingumo liudijimas. Giminės galia neišvengiamai rėmėsi materialiniu turtu – turimomis valdomis, sukauptomis brangenybėmis ir pinigais – ir nematerialiu, t. y. užimamomis pareigomis, kurios, žinoma, suteikė

91 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 292–293.

92 Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 319.

93 1727 m. rugsėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 297v.

prestižo bajorijos akyse, tačiau drauge galėjo būti ir realių pajamų, garantavusių aprūpintą gyvenimą, šaltinis. Tad moterys šioje veikloje reikėsi taip pat aktyviai, kaip ir vyrai, ir tai ryškiai atsispindi jų korespondencijoje. Jos mezgė klientelinius tinklus, ieškojo įvairių būdų protekcijoms gauti⁹⁴. Anksčiau išdėstyta informacija rodo, kad ir T. R. Sapiegienės interesų ratas buvo labai platus. Ji nusimanė ne tik dvaro panelių auklėjimo ar uogienių virimo reikaluose, bet ir aktyviai tarpininkavo sutuoktiniui su kreditoriais, teismo padėjėjais, įvairiais pareigūnais. Nors ir patirdama nesėkmių dėl savo lyties, pasitelkdama giminaičius, sutuoktiniui atsidadavusius bičiulius, palankiai nusiteikusius pareigūnus, ji stengdavosi jei ne išspręsti kilusius sunkumus, tai bent surinkti kiek įmanoma daugiau naudingos informacijos.

Aptarus T. R. Sapiegienės kompetencijas sprendžiant ūkinius klausimus ar mėginant veikti viešojoje sferoje, beliko aptarti paskutinę reikšmingą jos korespondencijos temą. Tai buvo gerokai nuo pirmųjų dviejų nutolusi sveikatos tema, tapusi neatsiejama T. R. Sapiegienės laiškų vyrui dalimi. Kadangi aptariamam laikotarpiu medicinos lygis nebuvo aukštas, nerimas dėl sveikatos, rūpestis ja, galimybės išvengti įvairių ligų ar jas įveikti buvo plačiai aptariamoms visoje moterų korespondencijoje. Laiškai neretai prasidėdavo sveikatos linkėjimais, patikinimais apie gerą savijautą, arba atvirkesčiai – pasiguodimais apie negalavimus, ligos eigą. Ne viena adresantė laiškus pradėdavo vienokiu ar kitokiu sveikatos linkėjimu⁹⁵, meldė savo sutuoktinių ir vaikų Nealinti savo sveikatos, kuri yra aukščiausias žmogui duotas gėris⁹⁶. Su nerimu ir rūpesčiu žmonos rašė apie sutuoktinių sveikatą, kurią jie eikvojo darbuodamiesi tėvynei, valdovui ar giminei, kariaudami, o neretai – ir mažiau garbinguose užsiėmimuose, pvz., girtuokliaudami, nesaikingai puotaudami, medžiodami. Dvare gyvenantis cirulninkas buvo daugelio didikų kasdienybė, nors medikų kvalifikacija, paskirtų gydymo metodų sėkme buvo nuolat abejota. Todėl, be jų paskirtų vaistų, buvo klausoma giminaičių patarimų, naudojamos naminės medicinos priemonės ar stengiamasi apsirūpinti aukštesnę galią turinčiais votais ir pan. Apsisaugoti nuo ligų galėjo padėti ir piligriminės kelionės bei jų metu duoti įžadai. Todėl nestebina tyrinėtojų pastebimos korespondencijoje išreiškiamos tamprios sveikatos sąsajos su Dievo malone: tiek būdamos sveikos, tiek ligoje moterys kliaudavosi Dievo valia, dėkojo už sveikatą ar prašė Jo pagalbos įveikti ligos kančias.

Visa tai atsispindi ir T. R. Sapiegienės laiškuose, kuriuose ji gana dažnai mini savo negalavimus: prastą miegą, silpnumą, dėl kurių turėjo laikytis lovos režimo, tačiau visada narsiai tikina sutuoktinį, kad kliaunasi Dievo valia ir sulauksianti pagerėjimo⁹⁷. T. R. Sapiegienės laiškuose taip pat aptinkamos ir iš aptariamąjį laikotarpio

94 Božena Popiolek, *op. cit.*, p. 250.

95 *Ibid.*, p. 152.

96 *Ibid.*

97 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, LMAVB RS, F139-4001, l. 252.

publicistikos ir literatūros perimtos klišės: „Sveikata yra visokio gėrio pamatas ir pagrindas“, „Žemėje nieko nėra reikalingesnio ir naudingesnio už sveikatą“, „Kai sveikatos nėra – niekas nebesvarbu.“ Antai 1727 m. pavasarį Teresė Rachelė vyrui rašė:

Mano širdelė, rašai, kad atvažiuojęs į Golovčiną turėjai gerti vaistus. Seniai jau reikėjo, juk sveikata – visų svarbiausia, rašiau, kad ją taisytum ankstesniuose laiškuose ir dabar vėl kartoji: *mon coeur*, važiuok gegužę į Varšuvą nors pasitarti pas gerus daktarus. J[o mylista] ponas Eperješis [jau] klausė jų patarimų, pasakojo apie tavo mylistos būklę. [Daktarai] atsakė, kad podagra netikra, o prisigalvota, dar galima pagydyti. Ir j[o mylista] ponas Lietuvos lauko raštininkas, kuris Varšuvoje gydos, patarė atvažiuoti ir sakė, kad tamstai mylistai tai nieko nekainuos. Važiuok, mano širdelė, visgi kai bus sveikatos – duos Dievas ir turtų, o kas iš turtų be sveikatos. O dar, neduok Dieve, mirtis ištiks [sveikatą] apsileidus, o ir be mirties vis prasčiau bus. Juk žinai, kaip sunku nuolat kęsti tokius skausmus. Ir dabar mane neramina, kai rašai, jog kojų tinimas neslūgsta, turi gerti vaistus. Dėl Dievo, *mon tres cher coeur*, saugokis gerdamas vaistus – juk žinai, kad po vaistų esi nusilpęs. Smarkiai baiminuosi dėl tavo, širdelė, sveikatos, kurios linkiu kuo geriausias.⁹⁸

Taigi pagrindinė priežastis, kodėl ši racionali ir energinga moteris tiek daug rašė apie sveikatą, buvo jos vyro negalavimai. Labiausiai Merkinės seniūną kamavo podagra, tačiau dienoraštyje fiksuojami ir kiti negalavimai, pavyzdžiui, 1731 m. A. K. Sapiega minėjo sergąs 15 kartų. Kadangi fiksuoti netgi ir smulkūs negalavimai (diegliai šone, gerklės skausmas ir pan.), peršasi mintis, jog tai galėjo būti ne tik ligota, bet ir hipochondriška asmenybė, nuolat nerimaujanti dėl savo sveikatos ir visiškai rimtai tikinti, jog tam tikros ligos gali paūmėti priklausomai nuo metų laiko ir planetų išsidėstymo⁹⁹. Tačiau podagra Merkinės seniūną buvo ištikusi ne juokais. Jau 1722 m. dienoraščio įrašuose Antanas Kazimieras mini įprastinius šios ligos priepuolius, nors tuo metu buvo tesulaukęs 33 metų¹⁰⁰. Liga ypač įsismarkavo apie 1728 m., neretai kelioms savaitėms prikaustydama A. K. Sapiegą prie lovos. Aptariamų laikų ši liga nebuvo gydoma, todėl nepaisant visų pastangų daugiausia, ko Merkinės seniūnas galėjo sulaukti, – tik laikino simptomų numalšinimo. Tad 40-metis jis buvo jau visiškai ligotas, o sulig metais situacija tik blogėjo – 1737 m. gavęs Trakų kašteliono vietą šiomis pareigomis beveik negalėjo naudotis būtent dėl ligos.

Šiame kontekste Teresės Rachelės pasisakymai sveikatos tema ir jos nuolat išsakomas nerimas nebeatrodo perdėti. Prieš vyro kenčiamus negalavimus nu-

98 1727 m. gegužės 19 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 264v.

99 *Diariusz pisany i korrygowany przez...*, LMAVB RS, F17-19, l. 207, 209, 242.

100 *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 112–113.

blanksta jos pačios savijauta. Vilniuje pasiligojusi T. R. Sapiegienė gynėsi paskirto gydymo, prisidengdama nerimu dėl sutuoktinio ateities:

Nėra ko man čia gaišti dėl gydomųjų nuovirų – negersiu jų be tavęs, širdede, nes tau to reikia labiau nei man. Aš niekuo nesergu, o tamstos, mylista, kojoms reikia vaistų. Tą patį sako ir ponas [Jonas] Gerlachas [Sapiegų dvaro gydytojas – J. S.]. Jei dabar, rugsėjį, negalvosi apie savo sveikatą, vėl, širdede mano, žiemą sirgsi, kaip neseniai sirgai. Tad rūpinkis savo sveikata – niekai turtas, kai neturėsi sveikatos.¹⁰¹

Nerimo dėl sutuoktinio sveikatos nepamiršdavo išsakyti netgi rašydama apie dukters iš pirmosios santuokos Antaninos Teresės karščiavimus: santūriai paminėjusi, kad mergaitė nuo šv. Velykų serga karštine, T. R. Sapiegienė čia pat leidosi į ilgus svarstymus apie vyro savijautą:

Aš vis dar nerimauju, kaip tos kojos, kaip jaučiasi dabar, gegužę. Gerai būtų pasigydyti Varšuvoje. Pas karalių atvažiavo geri daktarai. Kaip pasakojo j[o mylista] ponas Eperješis, kalbėjosi su jais, imasi išgydyti ir sako, kad tamstos negalavimas nėra tikroji podagra. J[o mylista] ponas lauko raštininkas, kuris pats gydosi Varšuvoje, nori pasikviesti tamstą savo lėšomis.¹⁰²

Todėl beveik kiekviename laiške esama nors kelių sakinių sveikatos tema. T. R. Sapiegienės nerimą kartais pakurstydavo ir dvaro gydytojų išsakytos pastabos apie vyro sveikatą: „Aš labai nerimauju dėl tamstos, mano širdede, nes ir Jonas [Gerlachas] kalba, kad dabar artinasi tamstos negalavimo metas, o ir j[o mylista] paįždininkis serga.“¹⁰³ Matyt, panašiomis aplinkybėmis rašytas ir kitas nedatuotas laiškas, kuriame Teresė Rachelė sutuoktiniui priminė: „Gerk [Jono] Gerlacho atsiųstus lašus, tik drauge negalima gerti vyno.“¹⁰⁴

Sveikatos kontekste T. R. Sapiegienei nublankdavo netgi viešieji vyro reikalai, o skatindama sutuoktinį imtis gydymo vaistinėmis ištraukomis, ji mėgino paveikti netgi uošvį. Tačiau šis, regis, nebuvo linkęs nusileisti, todėl ji atsargiai svarstė: jei Antanas Kazimieras negali atvykti gerti gydomųjų ištraukų, siūlėsi atvažiuosianti pati, o sutuoktiniui siūlė paprašyti tėvo jį kuriam laikui paleisti. Prašė uošvio ir pati: „Kalbėjau ir su jo myl[ista] geradariu tamstos tėvu, kad tamstą atleistų – nedavė

101 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 277v.

102 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 271v.

103 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos, Vilnius, *Ibid.*, l. 300, 301.

104 *Ibid.*, l. 302–302v.

nė žodžio pasakyti [...]. Nelengva priešintis jo myl[istos] geradarijo valiai ir nedalyvauti tame susitarime ir reikale, tai jau geriau išpildyk jo myl[istos] geradarijo valią, o paskui laisvas būsi imti rūpintis sveikata.“¹⁰⁵

Šiaip jau laiškuose retai besikreipianti į dangiškuosius globėjus, vyrui sveikatos ji ieškojo prašydama jų užtarimo. Antai 1727 m. vėlyvą pavasarį laiške vyrui rašė:

Votą sveikatai gamina, kai baigs – pati vyksiu į Žyrovčius. Nepamirštu savo širdelės sveikatos, kasdien už tamstą meldžiuosi, su panelėmis pradėjome pamaldas, kad Dievas tamstą sveiką ir sėkmingą kuo greičiau mums sugrąžintų. To, duos Dievas, ir laikiu su dideliu ilgesiu.¹⁰⁶

Savo negalavimų T. R. Sapiegienė nebuvo linkusi sureikšminti. Net gerokai įsisirgusi 1727 m. rudenį, laiške vyrui ji pranešė, kad yra sveika, tik „labai įkyriai kosėju. Nežinau, kodėl mane užpuolė, priežasčių [tam] nebuvo“¹⁰⁷. Tuo tarpu A. K. Sapiegos dienoraščio įrašai rodo, kad sunegalavusi rugsėjo pabaigoje, ji visą mėnesį negalėjo išvykti iš Vilniaus¹⁰⁸.

Kita vertus, situoktinių sveikata rūpėjo ne tik socialinio elito moterims. Viename iš savo laišku Teresė Rachelė prašė vyro pranešti apie apsirgusio dvaro virtuvininko prancūzo Antoine'o savijautą: „Kaip jaučiasi, kaip sveikas, ar gyvas, nes [jo] žmona susapnavo sapną apie jį, kamuojasi verkdamas, baimindamasi dėl jo gyvybės. Kasdien aimnuoja ir rauda ir pati rengiasi keliauti pas jį į Rusiją. Sulaukysiu [ją], kol gausiu žinių.“¹⁰⁹

T. R. Sapiegienė rašė vyrui ir apie kitų artimųjų sveikatą. Minėjo dukters ligas, o 1727 m. vasaros pabaigoje iš Vilniaus išsamiai informavo situoktinę apie tėvų sveikatą: motina buvo sveika, tačiau tėvas gerokai pasiligojęs, mat iki galo neišgydęs skaudamos kojos, jau leidosi „po draugijas, gėrė ir šoko“, taigi atkritęs ir dabar gulįs, gerias nuovirus, nors apetitu nesiskundžias. Jo savijautai turėjo įtakos ir pralaimėta byla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiam Tribūnole, kuomet ja besirūpindamas taip pat turėjo daug aktyvios veiklos¹¹⁰.

Aptarus reikšmingesnes T. R. Sapiegienės laišku vyrui temas, reikėtų atkreipti dėmesį, kad jos korespondencija pasižymi konkretumu, dėmesiu gana siauram kasdieniam savo pasauliui ir retai nukrypsta į sferas, nesusijusias su šeimos reikalais. Ji gana santūriai priima realybę ir laiškuose vyrui retai pasiduoda emocijoms, dažniausiai aprašo konkrečias nelaimių išprovokuotas pasekmes, o ne leidžiasi į

105 1727 m. rugsėjo 6 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 278.

106 1727 m. gegužės 5 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 271–271v.

107 1727 m. rugsėjo 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 282v.

108 *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 m. dienoraštis*, p. 263, 270.

109 1727 m. balandžio 28 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, LMAVB RS, F139-4001, l. 254v.

110 1727 m. rugpjūčio 24 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, *Ibid.*, l. 251v.

retorinius išvedžiojimus. Nėra jos laiškuose aprašytų pramogų, puotų, kurias būtų kėlus pati ar dalyvavusi vyrui nesant. Nors iš A. K. Sapiegos dienoraščio tikrai žinoma, kad lankydavosi pas kitus savo luomo asmenis ir be vyro, be to – mėgo šokti. Drauge reikėtų pastebėti, kad motinystės tematika, tokia svarbi moterų korespondencijoje, T. R. Sapiegienės laiškuose atsispindi menkai. Veikiausiai tai sutuoktiniams buvo skausminga tema, nes bendrų palikuonių jie taip ir nesusilaukė. Todėl T. R. Sapiegienė gana nedaug rašo apie savo vaikus: užsimena apie dukros sveikata, mini sūnaus studijas. Nors A. K. Sapiega savo dienoraštyje posūnį ir podukrą vadina „mano žmonos vaikai“, tačiau panašu, kad rūpinosi jų reikalais. Savo ruožtu ir T. R. Sapiegienė domėjosi sutuoktinio globojamo sūnėno Paco reikalais: jau minėti jos svarstymai apie Pacui priklausiusio Jiezno nuomos reikalus, ji rašė Antanui Kazimierui, vos sužinojusi apie nesusipratimus Varšuvoje su Paco gubernieriu, kuris apleido ponaitį¹¹¹, ir smulkiai pasakojo jam, kad atvažiavę Eperješis ir Ukmergės seniūnas informavo kaštelionaitį Pacą įtaisę ne vienuolyne, bet pensione. Vienuolyne kunigai žadėjo priimti tik po atostogų, mat dabar vyksta statybos, ankšta. Direktoriumi paskirtas ne pijorų išrinktas, o Savickis – kalbama, kad labai malonus ir pamaldus¹¹². Nors iš dienoraščio nepanašu, kad A. K. Sapiegos santykiai su žmonos vaikais iš pirmosios santuokos būtų artimi, jis, matyt, nesikratė su jų priežiūra susijusių rūpesčių. Antai Vilniuje besilankanti T. R. Sapiegienė laiške vyrui rašė: „Dėkoju už rūpinimąsi Antose ir priminimą, kad parašyčiau prancūzei [veikiausiai kalbama apie ketinimą nusamdyti guvernantę prancūzė – 1730 m. dienoraštyje A. K. Sapiega mini jos išvykimą po pusketvirtų metų tarnybos ir žmonos jai sumokėtą algą¹¹³ – J. S.], tik vis neturiu laiko.“¹¹⁴

Iš negausaus T. R. Sapiegienės laiškų sutuoktiniui komplekso neturėtume daryti pernelyg apibendrinančių išvadų. Vis dėlto apžvelgus jos korespondencijos turinį galima teigti, jog, nepaisant ribotų galimybių dalyvauti viešajame gyvenime, T. R. Sapiegienės veiklos sferos nebuvo smarkiai siauresnės nei jos sutuoktinio. Nors jos laiškuose beveik neminimi valstybės reikalai, tokios temos kaip šeimos finansai ar valdų administravimas Teresės Rachelės korespondencijoje labai reikšmingos. Dvaro gyvenimo organizavimas, dažnos kelionės, apsirūpinimas maisto produktais ar dvare dirbusių amatininkų priežiūra, pasitaikantys sunkmečiai teikė T. R. Sapiegienei nuolatinių iššūkių. Todėl jos laiškuose nėra perdėto tuščiažodžavimo ar dalijimosi gandais – pagrindinę vietą čia užima praktiški klausimai: dvaro kasdiena, bendravimas su kreditoriais ir nuomininkais, artimųjų sveikata. Aktyvus

111 T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, be datos ir vietos, *Ibid.*, l. 252–252v.

112 1727 m. balandžio 22 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Zelva, *Ibid.*, l. 257v.

113 *Diariusz pisany i korrygowany przez...*, LMAVB RS, F17-19, l. 125.

114 1727 m. rugšėjo 14 d. T. R. Sapiegienės laiškas A. K. Sapiegai, Vilnius, LMAVB RS, F139-4001, l. 297.

domėjimasis vyro reikalais ir reali pagalba administruojant valdas, įsitraukimas į jo reikalus ne tik su kaupu užpildė T. R. Sapiegienės dienas, bet ir kėlė jos autoritetą situoktinio akyse. Nors T. R. Sapiegienei ne visada pavykdavo pasiekti savo tikslų, nes susidurdavo su ją supančių vyrų (nors šie neretai ir būdavo žemesnio socialinio statuso) atsainumu, jos korespondencija rodo, kad Teresė Rachelė mokėjo susidoroti su kylančiais sunkumais, į pagalbą pasitelkdama tiek situoktinį, tiek artimus giminaičius, tiek palankius pareigūnus. Sporadiška, tačiau itin vertinga laiškuose pasitaikanti informacija apie jos formuotą „moterišką“ klienčių ir patikimų bičiulių ratą – taip ryškėja saviti moterų aktyvumo vyrų dominuojamame pasaulyje būdai, kurių tyrimai būtų ypač pravartūs mūsų istoriografijai.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–165*, wyd. R. Pollak, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.
- Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiego 1722–1729 m. dienoraštis*, parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Calek Anita, *Nowa teoria listu*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019.
- Chorążyczewski Waldemar, Pacevičius Arvydas, Roszak Stanisław, Wstęp, in: *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. W. Chorążyczewski, A. Pacevičius, S. Roszak, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2015, p. 7–10.
- Konopczyński Władysław, Dydgała Jerzy, Sapicha Piotr Paweł, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV/1, s. 144, Warszawa–Kraków: Instytut Historii PAN, 1994, p. 149–154.
- Lestime et la tendresse. Correspondances intimes*, réunies et présentées par P.-E. Leroy et M. Loyau, Paris: Albin Michel, 1998.
- Popiołek Bożena, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studija nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny, 2003.
- Zawadzki Jarosław, Papiery Połubińskich i ich dóbr, przechowywane w archiwum warszawskim Radziwiłłów, in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. IX, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998, p. 255–270.
- Zielińska Teresa, Rozważania nad kwestią wyposażania szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1989, t. 96, s. 1–2, p. 93–109.

JOLITA SARCEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Moksliniai interesai: XVI–XVIII a. mentaliteto istorija, šeimos istorija, egodokumentika, Vilniaus miestiečių kasdienybė.

Elektroninis paštas sarcevijolita@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5799-9095

There is nothing I can do without the will of my heart...

TERESA'S RACHELA'S SAPIEŻYNA'S LETTERS TO HER HUSBAND
ANTONI KAZIMIERZ SAPIEHA

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Lithuanian Institute of History

Officially “excluded” from public and political life, women left little evidence of their activities or attitudes in legal or political documents, but their opinions and often highly personal statements have been preserved by epistolography. Although the circle of women correspondents was rather narrow, the subject matter, the form and the content of their correspondence, and even their writing style did not differ much from those of men. On the one hand, women’s letters were less focused on warfare or political issues *par excellence*; on the other, the addressers took a lively interest in public life, wrote extensively about family life, children, health, economic worries, or shared rumours. In their letters, the addressers not only conveyed the facts they had seen or experienced, but also formed a distinctive image of their intellectual abilities and personalities.

The article is based on twenty-two letters written by Teresa Rachela Sapieżyna to her husband Antoni Kazimierz Sapieha, an elder of Merkinė, between April and October 1727. The article provides the context in which this correspondence arose as the letters reflect a period during which the A. K. Sapieha couple spent most of the time apart. Therefore, the letters were not only a means of maintaining an emotional relationship, but also a means of sharing updates on the work accomplished. The themes of the letters vary considerably. In her letters from Zelva from April to June, T. R. Sapieżyna writes about the daily affairs of the manor, her efforts to settle some of her husband’s debts, and her concern about his health. Meanwhile, the letters she wrote during her visit to Vilnius mostly inform her husband about her meetings with lawyers, the deputies of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania, and about the fulfilment of her husband’s instructions. The content of the letters shows that T. R. Sapieżyna was familiar with her spouse’s concerns: she was well acquainted with his milieu and maintained contacts with his creditors, legal advisors, and other persons close to him. Therefore, she could not only assess various situations but also advise her husband; in exceptional cases, she would act on her own, resorting to the assistance both of the relatives and the wives of A. K. Sapieha’s clients or creditors, thus forming her own circle of influence. The article has two aims: (1) to actualise research on women’s correspondence in the Grand Duchy of Lithuania and (2) to define the spheres of women’s activity in the first half of the eighteenth century on the basis of the content of their letters, to define their

relationship to the public space and the ways of functioning in it, and to reveal the potential of the correspondence for the reconstruction of the horizons of the female worldview.

Keywords: Teresa Rachela Sapieżyna, women's correspondence, Antoni Kazimierz Sapieha, health, daily life of a manor.